

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

Sociální vazby seniorů v Přehradově

Vít Šrámek

Vedoucí práce: Mgr. Hedvika Novotná

Praha 2013

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

Sociální vazby seniorů v Přehradově

Vít Šrámek

Vedoucí práce: Mgr. Hedvika Novotná

Praha 2013

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Děkuji vedoucí práce Mgr. Hedvice Novotné za ochotu, odborné vedení, cenné rady a připomínky, které mi poskytla při přípravě této práce.

Obsah:

1. Úvod	1
1.1 Přehradov	2
1.2 Téma výzkumu	3
2. Metodologie	5
2.1 Techniky sběru dat	6
2.2 Vzorek	7
2.3 Analýza dat	7
2.4 Reflexe průběhu výzkumu	9
3. Teoretické zakotvení práce	11
3.1 Zacílení výzkumu	15
3.11 Kamarádi, přátelé a známí	15
3.12 Sousedé a sousedství	16
4. Sociální sítě	18
4.1 Janina síť	19
4.2 Síť politického světonázoru	21
5. Interakce	26
5.1 Přímá interakce	26
5.2 Zprostředkovaná interakce	29
5.3 Neformálnost	31
6. Vzájemná výpomoc	33
6.1 Materiální dary	33
6.2 Výměna informací	36
6.3 Vypůjčování	37
6.4 Služby	38
6.5 Reciprocita	39
6.6 Soběstačnost	41
6.7 Vzájemná výpomoc jako mikroekonomika	42
7. Aktivity	45
7.1 Sport	45
7.11 Sport jako společenská událost	45
7.12 Sport jako mezigenerační aktivita	46
7.13 Sport jako forma navázání kontaktu	47

7.14 Sport jako forma sociální seberealizace	48
7.2 Dovolená	49
7.21 Společná dovolená jako způsob upevňování vazeb	50
7.22 Dovolená jako příležitost k navázání nových kontaktů	51
7.23 Dovolená jako způsob hodnocení místních vazeb	52
7.3 Prezentace produktů	53
7.31 Zprostředkování služeb a produktů	54
7.32 Prezentační zájezdy	55
8. Mezigenerační interakce	57
8.1 Vnímání rozdílnosti	57
8.2 Interakce mezi generacemi	58
8.3 Reflexe mezigenerační interakce	60
9. Závěr	62
Bibliografie	66

1. Úvod

„A to je velice důležité nejenom pro mladého člověka, ale zejména je to dobré pro, nebo nezbytné, řekl bych, je to nezbytné pro člověka v stáří, že prostě kolem sebe má lidi, kterým může pohlédnout do očí, jejichž problémy zná, jejichž problémy žije, a ono to totiž pomáhá samotnému člověku nějakým způsobem se potýkat s problémy, které přináší stáří.“

Simon, 83 let.

Nejednou se mi stane, že jedu v MHD, autobusem nebo metrem, a vedle mne sedí starší osoba - důchodce, který se se mnou dá do řeči. Jedná se většinou o témata jako počasí, stav MHD, ale někdy zabrousíme i do osobnějších rovin, týkajících se například zdravotního stavu seniora či mého studia. Ještě nikdy se mi nestalo, že by mě v prostředí MHD oslovila osoba mladšího věku (s občasnou výjimkou osob cestujících pod vlivem alkoholu). Tato komunikativnost mne pokaždé zaujala – čím to je, že důchodce má zájem si povídat s kýmkoliv, zatímco mladší lidé si povídají jenom se známými?

Samozřejmě se jedná pouze o můj stereotypní obraz utvořený velice omezenou zkušeností, nicméně v mém povědomí senioři vždycky figurovali jako komunikativní osoby, které mají zájem konverzovat, někdy i čelíce nezájmu protistrany. Sám jsem si na tuto otázku odpovídal tím, že důchodci už nejsou součástí původních pracovních kruhů, popřípadě postrádají partnera, a tuto absenci komunikace si kompenzují kontaktem s vcelku cizími osobami. Tato ničím nepodložená odpověď, kterou jsem si spíš utvořil pro svůj vlastní duševní klid, však vyvolává další otázky.

Co přátelé seniora? Co sousedé? Nekomunikuje s nimi? A co vůbec důchodci od svých vztahů očekávají a za jakých podmínek je pro ně přijatelné interagovat?

I když podle původních úvah by se mohlo jevit, že mne zajímá pouze interpersonální interakce seniorů v metru, není tomu tak. Problematika důchodcovské interakce mne zaujala z holistické perspektivy – nechtěl jsem se zaměřit pouze na každodenní interakci, ale na vše, co je s touto interakcí spojováno. Sociální sítě, vyjednávání vzájemné interakce, reflexe interakce, zkrátka problematika, která by se dala nazvat sociálními vazbami.

Jak a s kým senioři utvářejí sociální vazby? Za jakých podmínek a jak se tyto sociální vazby projevují? Pro tento typ výzkumu bylo mnohem vhodnější uvažovat o prostorově ukotveném terénu než o terénu typu MHD. A tak jsem se dostal k Přehradovu.

1.1 Přehradov

Přehradov je lokalita na předměstí Prahy, tvořená sedmi ulicemi. Jejich půdorys jako by vytvářel geometricky pravidelnou mřížku – pět kratších, téměř rovnoběžných ulic orientovaných ve směru sever-východ kolmo protínají dvě delší ulice ve směru východ-západ. Kromě mateřské školky přibližně ve středu vymezené lokality jsou ostatní budovy obytné řadové domky. Školka je jednopatrová bílá budova ohraničená vysokým plotem. Na jejím pozemku se nachází pískoviště a prolézačky. U školky je zelená plocha a několik nových (resp. nepoškozeně působících) laviček. Ulice v Přehradově jsou jednosměrné. Po jedné straně ulic stojí lampy zajišťující noční osvětlení. Nejbližší obchod se nachází mimo Přehradov, nad dvouproutdovou silnicí.

Stojím na mírném návrší a přede mnou se rozprostírá Přehradov. Auta projíždějící po dvouproutdové silnici za mými zády jako by vytvářela zvukovou oponu, jakýsi předěl mezi Přehradovem a okolním světem. Po levé straně mě jako mlčenlivý člen uvítacího výboru pozoruje velké skleněné oko vývěsní tabule – staré a poškrábané, trochu nahnuté, protože jedna z jejích oprýskaných, kdysi zelených noh je o něco kratší než ta druhá. Na tabuli nejsou vyvěšeny žádné materiály.

Divám se jižním směrem, do ulice, jež se táhne dolů z kopce, kolmo k silnici za mnou. Po obou stranách je lemovaná chodníky a řadovými domky s předzahrádkami. Venku parkují auta. Většina stojí podél chodníků, některá jsou na předzahrádkách, na pozemcích patřících k domům. Po ulici občas přejde skupina lidí. Nejsou místní – jedná se o návštěvníky rozlehlého lesoparku, jehož okraj začíná za tenisovým kurtem na druhém konci ulice a táhne se kolem jižní části Přehradova až na západ. Na východní části sousedí s velkým fotbalovým hřištěm.

Fasády domů jsou barevně laděné většinou do neutrálních tónů šedé, béžové a žluté. Lze však narazit i na dům s oranžovou fasádou ozdobenou velkoplošnou malbou, některé domy jsou obrostlé břečťanem. Kromě předzahrádky je z druhé strany každého domu hlavní zahrada. Stejně jako domy, tak i zahrady spolu sousedí. Jsou si i podobné okrasnými dřevinami, menšími zatravněnými plochami a vyrovanými řádky záhonků se zeleninou. V některých stojí pár ovocných stromů, v některých se sluneční paprsky odrážejí od skleněných tabulí malých skleníků. Předzahrádky jsou na rozdíl od zadních zahrad

*velmi rozmanité. V některých jsou vzrostlé stromy, většinou jehličnaté, v některých keře, květiny nebo pouze trávník. Některé jsou částečně vydlážděné.*¹

Obytné řadové domky v lokalitě byly postaveny v rámci stavebního družstva, v 70. a 80. letech minulého století. Můžeme je rozdělit do dvou typů, jejichž architektura se mírně liší. Typy B byly stavěny až po typech A.²

Většinu Přehradova tvoří domy typu A. Jedná se o domy postavené v první etapě výstavby Přehradova, která skončila v r.1978. Tyto domy mají zvýšené přízemí a patro. Pod přízemím se nachází garáž. Jejich předzahrádky jsou poměrně malé, cca 3x3m.

Domy typu B se nacházejí pouze ve dvou ulicích. Tyto domy byly dostaveny o etapu později, v roce 1989. Tvoří je přízemí s garáží (garáž se nachází na úrovni chodníku, přízemní patro s garáží má taktéž dva využitelné pokoje, a dvě patra. Předzahrádka je výrazně větší (na rozdíl od typu A se na ni vejdou 1-2 auta) a zahrada za domem je taktéž o něco větší než zahrada u typu A. Na rozdíl od typu A jsou předzahrádky téměř ve všech případech oplocené.

Jedná se pouze o kategorické rozlišení – některé domy si jejich majitelé upravili, takže se z uvedené typologie částečně vyčleňují.

1.2 Téma výzkumu

Tématem mého výzkumu jsou sociální vazby obyvatel v postproduktivním věku prostřednictvím etnografického výzkumu v konkrétní lokalitě, přičemž jsem se zaměřil na jejich vzájemné sociální vazby: jakým způsobem utvářejí sociální vazby a jak jsou tyto vazby realizovány, jaké typy interakce vytvářejí, jaké strategie považují senioři za nejdůležitější při konceptualizaci a konstrukci těchto vazeb.

Jinými slovy, cílem výzkumu je vytvořit popis vztahů seniorů obývajících zástavbu řadových domků v Praze (ve výzkumu označovanou jako Přehradov). Jedná se o lokalitu, kterou dobře znám, je prostorově snadno vymežitelná a bydlí v ní značný počet seniorů.

¹ Z terénních poznámek 24.5.2012. (Popis lokality byl zhotoven ještě před zahájením samotného výzkumu).

² Na úrovni lokality je tato skutečnost pocíťována majiteli domů A tak, že když bylo stavební družstvo úspěšné, začaly o ně projevovat zájem představitelé tehdejších politických kruhů a tehdejší politická garnitura si postavila své vlastní domy, domy typu B. Jedná se však o interpretaci skutečnosti – někteří aktéři, kteří se politicky angažovali v minulém režimu, obývají domy typu A (které během stavby koupili od původních majitelů).

Důraz jsem kladl na emickou perspektivu, tedy jak aktéři sami vnímají, navazují, vyjednávají a konstruují sociální vazby v rámci zkoumané lokality.

Tyto otázky jsem se pokusil zodpovědět prostřednictvím etnografického výzkumu, přičemž etnografii nerozumím pouze jako metodě sběru dat, ale především jako komplexnímu přístupu k porozumění zkoumanému tématu, jenž je primárně založen na analýze a interpretaci dat.³ V souladu s tím jsem strukturoval i svoji bakalářskou práci. Nejprve reflektuji metodologii realizovaného výzkumu a teprve následně předkládám klíčové teoretické koncepty, které se k tématu vztahují. Vlastní analýza a interpretace dat je totiž založena primárně na mojí vlastní práci v terénu, pro niž byly teoretické koncepty oporou, nikoli východiskem.

³ Abu Ghosh, Yasar, Grygar, Jakub, Skovajsa, Marek Zaostřeno na etnografický výzkum. Úvodem k monotematickému číslu „Sociální antropologie v postsocialismu“. Sociologický časopis, 2007, roč. 43, č.1

2. Metodologie

Poprvé jsem o tématu začal uvažovat, když jsem byl na návštěvě u babičky a babička mne poprosila, abych její kamarádce Janě předal bábovku. Ani jedna se necítila na to, aby tu druhou navštívila – babičce nebylo dobře a Jana byla po operaci. Jelikož bydlela ve vedlejší ulici, nebyl pro mne problém jí bábovku do několika minut přinést. Když jsem na Janu zazvonil, přišla mi otevřít s tím, že mne očekávala. To pro mne nebylo žádné překvapení – Jana a babička si velice často volají a babička jí nejspíš zavolala, aby se nelekla, že v její předzahrádce stojí cizí člověk. Předal jsem Janě bábovku a ona se mi začala omlouvat s tím, že pro mne nic nemá, jelikož nebyla na nákupu. Řekl jsem jí, ať si nedělá starosti, a rozloučil jsem se.

V rámci bakalářského studia jsem se v několika projektech zabýval antropologií stáří a této tematice jsem se chtěl věnovat i na úrovni bakalářské práce. Neměl jsem ale jasno, v jakém prostředí seniory zkoumat. V domově důchodců? Ano, to byl můj původní plán. Najednou mne ale napadlo, že bych mohl výzkum zrealizovat přímo zde, v bydlišti babičky.

Tento zdánlivě ničím nezajímavý a velice krátký zážitek mne vedl k tomu, že jsem začal přemýšlet nad tím, jak rozmanitý může život seniorů v Přehradově být. Jana a babička jsou dobré kamarádky, bydlí velice blízko sebe, ale přitom se neviděly celé měsíce a komunikují pouze telefonicky. Je tedy zprostředkovaná interakce hlavní forma komunikace mezi místními seniory? A o čem si vůbec po telefonu povídají? A z jakých důvodů se z nich staly dobré kamarádky? Otázek tohoto typu bylo mnoho a já jsem se rozhodl zrealizovat výzkum v podobě sociálních vazeb mezi obyvateli postproduktivního věku v lokalitě Přehradov.

Přehradov pro mne vždycky byl pouze to místo, kde bydlí babička, ale postupně jsem si začal uvědomovat, že se nejedná pouze o neustále stejnou, neměnnou lokalitu, kterou vnímám jen prostřednictvím návštěv babičky, ale o prostor, ve kterém žijí aktéři, ve kterém prožívají svůj každodenní život a ve kterém značnou část aktérů tvoří obyvatelé v postproduktivním věku.

Navíc zde byly jisté výhody – měl jsem zde kde bydlet a to se ukázalo jako velice užitečné pro zúčastněné pozorování, jelikož jsem v Přehradově setrval ve dne v noci. Vyjednávání vstupu do terénu bylo usnadněno tím, že zde babička měla několik přátel a sousedů. A tak se Přehradov stal na několik měsíců mým terénem.

V terénu jsem pobýval zhruba tři měsíce, během kterých jsem realizoval 15 rozhovorů a řadu cíleného pozorování, jak zúčastněného tak nezúčastněného.

2.1 Techniky sběru dat

Pro sběr dat jsem zvolil kvalitativní strategii s použitím technik zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů. Polostrukturované rozhovory byly využity k získání dat ohledně setkání aktérů, na nichž nebyl výzkumník přítomen. Především však poskytly data o tom, jak aktéři reflektují sociální vazby v rámci lokality, čímž mi pomohly získat vhled do emické perspektivy v rámci zkoumaného tématu. Jako úvodní otázky jsem vybíral otázky typu: S kým se v řadovce setkáváte? Jakým způsobem setkání probíhá? Komunikujete mimo tato setkání? Jak často se setkáváte? (Zde bylo důležité, jaký význam opakovanosti setkávání připisují informátoři, nikoliv faktické množství setkání.) Kde se setkáváte? apod.

Prováděl jsem zde zúčastněné pozorování a vedl polostrukturované rozhovory s jednotlivými aktéry. Výzkum probíhal zhruba od 7.6.2012 do 12.9.2012.

Zúčastněného pozorování jsem využil primárně při konkrétních interpersonálních setkáních mezi jednotlivými aktéry. Pomocí zúčastněného pozorování byl zaznamenán průběh a podoba těchto setkání, důvody, z nichž byla uskutečňována, témata konverzací mezi aktéry, místa, na kterých probíhala, a rovněž jaké objekty byly předmětem interakce, např. časopisy apod.

Pozoroval jsem aktéry na ulici, buď z babiččina balkonu, nebo při procházení se po ulici. Také jsem prováděl pozorování na zahradách, jak aktéři komunikují mezi sebou či se svými rodinnými příslušníky.

Rozhovory byly různorodé – na základě výpovědí informátorů jsem kladl doplňující otázky podle informací, jež informátor zvýznamnil. Z těchto důvodů byly otázky v průběhu výzkumu několikrát pozměněny. Jednak jelikož se v některých rozhovorech ukázaly významy, na něž jsem se v rámci rozhovoru nezaměřil jako na klíčové a považoval jsem tedy za nutné je zahrnout do témat pro následující polostrukturované rozhovory, jednak jelikož se v několika případech ukázalo, že dané téma bylo vhodnější uchopit z jiného úhlu.

2.2 Vzorek

Pro výběr vzorku jsem zvolil účelovou výběrovou strategii – vzorek byl vybírán na základě výzkumného tématu a teoretického ukotvení práce. Výzkum byl zaměřen na obyvatele lokality Přehradov, kteří jsou v postproduktivním věku, tj. starší 60 let. Tuto skupinu jsem vybral, jelikož je konkrétně vymežitelná – její příslušníci patří k téže generaci a zároveň mají stejně lokalizované bydliště. Přehradov funguje jako architektonicky a územně oddělená jednotka, jedná se o vymežitelný prostor v rámci města.

Pro konstrukci vzorku byla zvolena strategie sněhové koule, tedy každý informátor byl tázán, zda nezná další aktéry z cílové skupiny, kteří by byli ochotni vést s výzkumníkem rozhovor. Domnívám se, že tato forma získávání informátorů byla přínosná pro zkoumané téma, jelikož samotná identifikace jiných možných informátorů pro mne byla významným indikátorem pro to, s kým konkrétní aktéři vytvářejí sociální vazby.

Jediným kritériem výběru vzorku byl předem řečený věk a bydliště. První informátory jsem se pokusil vybrat tak, aby byli různých genderů, z různých sociálních zázemí apod. Dále jsem pak už selekci informátorů žádným způsobem neošetřoval a spíš se nechal vést daty.

V rámci výzkumu byly realizovány rozhovory s 19 informátory, 8 z nich však byly manželské páry, které chtěly rozhovor absolvovat společně, a tudíž jsem provedl celkem 15 rozhovorů. Informátoři byli ve věku 66-86 let, 9 žen a 10 mužů. Valná většina měla vysokoškolské vzdělání, několik ze seniorů byli bývalí vysokoškolští učitelé, novináři a podobné profese vyžadující vyšší vzdělání.

2.3 Analýza dat

Ještě před realizací samotného výzkumu jsem využil vyhotovení předporozumění a positioningu jakožto analytických pomůcek. Positioning mi pomohl při reflexi o způsobu, jakým jsem situován, a o tom, jak by má vlastní pozice ve společnosti (můj gender, věk, status, prožitá minulost) mohla ovlivňovat můj postoj ke zkoumanému tématu. Skrze

předporozumění jsem si ujasnil své dosavadní znalosti a představy o zkoumaném tématu, vzniklé na základě vlastní zkušenosti a teoretického ukotvení práce.

Důvodem, proč jsem využil předporozumění a positioningu, bylo to, aby mne tyto metody umožnily v rámci výzkumu reflexivně uvažovat nad získanými daty – tedy aby se zabránilo mylnému potvrzování mých představ o tematice tím, že bych je promítal do získaných dat.

Vzhledem ke zvolené kvalitativní strategii probíhala analýza formou analytické indukce – data byla analyzována již během jejich sběru. Neustálá interpretace a reflexe dat taktéž zpětně ovlivňovala jejich sběr – podle toho, jaké informace jsem od informátorů získával, jsem korigoval další otázky. Získaná data měla formu terénních poznámek v případě dat získaných zúčastněným pozorování a záznamů z polostrukturovaných rozhovorů, jež byly pro lepší vizualizaci přepsány pomocí programu Express Scribe. Záznamy byly přepsány doslovně – tento způsob přepisu jsem zvolil, jelikož je v mé snaze uchopit problém holisticky, tedy snažit se zaměřit na to, jakým způsobem a zda vůbec je každá získaná informace pro téma relevantní a jak se v jeho kontextu uplatnila.

Po transkripci byly rozhovory okódovány v programu Atlas.ti. Při této analýze byly transkripce rozhovorů segmentovány – rozděleny do částí, kterým byly následovně přiřazeny adekvátní kódy. Tyto kódy byly poté tříděny do různých kategorií. Během kódování bylo využito jak uzavřeného kódování, tedy konstrukce kódů na základě načtené literatury, tak otevřeného kódování, tedy kódování induktivně na základě čtení transkripce rozhovorů. Utvářené kódy byly jak deskriptivní, tedy takové, které popisují, o čem označená pasáž pojednává, tak interpretativní, vyjadřující mé interpretace jednotlivých pasáží. Kódy posloužily k podchycení relevantních prvků v transkripcích a k seskupování těchto prvků napříč dialogy, jinými slovy k nacházení různých rovin v dialozích. Zároveň jsem využil poznámkování k zachycení konkrétních interpretací týkajících se segmentovaných prvků.

Terénní poznámky jsem okódoval ručně, po okódování rozhovorů. Zde vznikly některé kódy, které jsem potom zpětně aplikoval na rozhovory, taktéž jsem tedy využil otevřeného kódování a kategorizace.

2.4 Reflexe průběhu výzkumu

Kontakt na první tři informátory jsem získal prostřednictvím babičky. Ta mi zároveň vyjednala rozhovor – obeznámila dané aktéry s tím, že hodlám v lokalitě provádět výzkum, že se jedná o výzkum na bakalářskou práci a že pro tento výzkum potřebuji neformální rozhovory. Požádal jsem ji, aby zdůraznila, že v rámci výzkumu je významná každodennost aktérů a že rozhodně nebudu aktéry zkoušet z jakýchkoliv faktografických znalostí.

Abych v lokalitě nefiguroval jako naprosto cizí jedinec, zaštiťoval jsem se vždy babiččím jménem – jako pokus legitimizovat se v terénu. Tím jsem si zajistil přístup k informátorům a zároveň jejich důvěru. Metodou sněhové koule jsem se však dostával k informátorům, kteří už s babičkou příliš neinteragují, takže zatímco pro prvních několik informátorů jsem figuroval jako „vnuk kamarádky, jenž zde dělá bakalářku“ pro další informátory už jsem spíš byl „někdo, kdo tady dělá bakalářku a má příbuznou někde ve vedlejší ulici“.

Babičku jsem jako informátorku nevyužil – rozhodl jsem se tak, jelikož jsem nechtěl, aby při představování tématu potenciálním informátorům reflektovala své vlastní pocity z rozhovoru, ale spíš informátorům prezentovala téma, tak jak jsem měl původně v úmyslu. V rámci zúčastněného pozorování však figurovala jako aktérka při různých návštěvách, takže v datech z terénních poznámek se objevuje.

Každopádně znalost naší příbuznosti měla zásadní vliv na mé setrvávání v terénu, na reakce informátorů na mou osobu a na celkový průběh výzkumu. V podstatě by se dalo hovořit o babičce jako o mém gatekeeperovi⁴ – a já jsem byl v některých případech vnímán jako spjatý s konkrétní aktérkou v lokalitě, do jisté míry jako insider.⁵

Během rozhovoru s informátory, kteří nějakým způsobem s babičkou interagují, se to většinou projevovalo tak, že značnou část rozhovoru věnovali vyprávění o babičce, veskrze velice lichotivě, nicméně v jednom případě naopak kriticky. Proto vzniká otázka, jestli by informátoři věnovali tolik prostoru v rozhovoru právě babičce, pokud by nevěděli, že jsem její příbuzný. Domnívám se, že nikoliv, a v rámci analýzy jsem tento fakt bral v potaz, respektive jsem si uvědomoval její vliv na výpovědi informátorů.

⁴ Nedbálková Kateřina: *Etnografie (Jedna ruka kreslí druhou aneb Jak se dělá etnografický výzkum)*. In: ŠVARÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára a kol.: *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007, s. 118.

⁵ JONES, D.J. (2006): Na cestě k domorodé antropologii. *Biograf* (39): 29 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=3904>

Kromě zprostředkování přístupu do terénu a reakcí informátorů figurovala babička ve výzkumu ještě v jedné podobě – dávala mi náhled do způsobu, jakým informátoři reagují na probíhající výzkum. V několika případech podávali aktéři zpětnou vazbu ohledně toho, jak rozhovor proběhl, jaký dojem měli z kladených otázek, ale převážně jak na ně zapůsobila má osoba. Zpětná vazba typu „nebylo to tak hrozné, jak jsem očekávala,“ mi potom umožňovala upravovat způsob prezentace tématu informátorům a způsob vedení polostrukturovaného rozhovoru.

I když několik prvních informátorů pocházelo z okruhu babiččiných známých, aktéři, které tito informátoři poté označili za své známé, už byly osoby, které babičku znaly jen z doslechu apod. Jinými slovy to neznamená, že všichni informátoři byli nějakým způsobem spjati s mou babičkou nebo že sociální sítě, které v rámci výzkumu prezentuji, jsou pouze sociální sítě, do nichž je zavtažena i moje babička.

V některých případech informátoři vnímali výzkum jako způsob, jakým upozornit na dysfunkční prvky lokality respektive společnosti, které nebyly nezbytně nutně relevantní pro zkoumané téma. Ze strany informátorů, kteří chtěli takto využít probíhající výzkum, se však neukázal zájem práci znovu vidět a zkontrolovat, zda jsem tam dané informace zapsal. Domnívám se proto, že ze své perspektivy chtěli využít toho, že je jim věnován prostor pro sebevyjádření v naději, že výzkumná zpráva může být impulsem pro změnu, popřípadě alespoň pro zamyšlení.

„Ještě bys tam mohl dát, že vesměs nejsme spokojeni s tím, jak vláda zachází s důchodci. Jo? Teď je ti asi známo, že rozhodla, že takzvaná valorizace důchodů, víš, co to je?...“ Karel, 85 let.

Příkladem takovéto situace je uvedený citát z rozhovoru s Karlem. I když se celý rozhovor točil kolem Karlových volnočasových aktivit, především v klubu, v němž se realizoval, na závěr mne požádal, abych do práce zahrnul informace týkající se obecného postoje důchodců k současné politické situaci.

Je tedy možné konstatovat, že informátoři během rozhovorů často sledovali své vlastní zájmy a uvažovali nad tím, jaký praktický dopad může můj výzkum mít na jejich každodenní život. Nelze říct, že informátoři vnímali průběh rozhovoru jako čistě vědecký – rozhovor byl často interpretován jako interview, příležitost ke konverzaci či způsob, jak dostat své názory a postoje do práce veřejného charakteru.

3. Teoretické zakotvení práce

Teoretické zakotvení své práce jsem rozdělil na dva okruhy literatury:

1) Obecná teoretická východiska, kterými jsem se inspiroval pro svou práci. Na ta se zaměřím v následující kapitole.

2) Literaturu ke konkrétním tématům rozebíraných v jednotlivých kapitolách analýzy. V tomto případě je teoretický podklad jednotlivých kapitol pro lepší přehlednost uváděn přímo v dané kapitole.

Výzkum byl proveden v duchu Geertzovy interpretativní antropologie. To znamená, že důraz byl kladen na aktérské významy v holistické perspektivě – mým cílem bylo zachytit nejrůznější kontexty, které byly nějakým způsobem relevantní pro etablování a reflexi sociálních vazeb.⁶ Pokusil jsem se tedy o jakýsi zhuštěný popis sociálních vazeb seniorů v Přehradově.

Dále jsem ve výzkumu využil Geertzových konceptů „modelů reality“ pro aktérské jednání, a „modelů pro realitu“ pro představy aktérů ohledně toho, jak by se mělo v dané situaci jednat, tedy jaké jednání považují za normativní.⁷

Tento rámec se promítal do způsobu, jakým jsem pracoval s termíny typu „soused“, „přítel“, „nájemník“ atp. – v práci jsem se snažil dodržovat emickou perspektivu a využívat tedy termínů a významů tak, jak je deklarovali samotní aktéři. Proto v textu často operuji s aktérskými termíny (viz kap. 3).

Problematika stáří se v poslední době stává aktuálnějším tématem společenskovedního výzkumu. Je tedy nutné zmapovat, jaká témata se ve vztahu ke stáří ve vědeckém diskurzu objevují a jakým způsobem jsem tato témata využil pro svůj výzkum.

Jedna z hlavních rovin, kterou se badatelé zabývali, je samotná konceptualizace stáří. To pro mne bylo hned první hlavní teoretické úskalí ve výzkumu: jakým způsobem vůbec pracovat se stářím a se seniory. Jsme tak staří, jak se cítíme? Mám stáří uchopovat skrze aktérskou sebereflexi, nebo mám o stáří uvažovat podle konkrétní životní etapy jak ji definuje literatura?

Jeden způsob pojetí stáří nám prezentuje Christine L. Fryová v textu *Out of the Armchair and into the Veranda: Anthropological Theories and Experiences of Ageing:*

⁶ Geertz, Clifford *Interpretace kultur*. Přeložili Hana Červinková, Václav Hubinger a Hedvika Humlíčková. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2000, s. 15-44.

⁷ Geertz, Clifford *Interpretace kultur*, s. 108-110.

ukazuje několik způsobů, jakými lze vnímat a definovat stáří. Fryová uvažuje o čtyřech typech kontextů pro vnímání stáří:

1) Age-ambiguous life courses: kultury, ve kterých je chronologický věk aktérů lhostejný. Stáří se posuzuje podle konkrétních individuálních prvků, např. pohlavního dospívání, individuálních schopností nebo demografických faktorů jako utvoření rodiny.

2) Age-aware life courses: kultury, ve kterých existuje kalkulace chronologického věku (ať už u všech aktérů, nebo pouze u některých), ale tento prvek nehraje zásadní roli v ekonomické a sociální organizaci dané společnosti.

3) Age-forced contexts: typické pro kolonizované regiony, které dříve fungovaly v kontextu 1 či 2, ale byl jim vnucen koncept chronologického věku.

4) Age-explicit life courses: v těchto kulturách je chronologický věk využíván k ekonomické a sociální organizaci společnosti, především produktivního života.⁸

Podle autorky je 4. typ kontext stáří, který převažuje v naší společnosti. O seniorech uvažují jako o aktérech, kteří se nacházejí v konkrétní fázi svého života ve vztahu k ekonomické organizaci společnosti. Senioři jsou tedy v této práci uchopováni jako aktéři v postproduktivní etapě svého života – vstup do důchodu je určován podle chronologického věku aktérů. Pro představu uvádím, že věk pro vstup do důchodu byl pro většinu aktérů v Přehradově kolem 60-65 let (ačkoliv někteří šli do důchodu později, anebo naopak dříve).

Dana Sýkorová v článku *Senioři a význam generace* definuje generaci prostřednictvím tří kontextů:

- 1) Historický kontext – identifikace s konkrétní historickou událostí nebo etapou (např. studoval za minulého režimu), často se může jednat o silně prožívanou událost, například válku.
- 2) Věkovou skupinu – reflexivní rámec, kdy aktéři utvářejí věkové skupiny typu „mladý“ a „starý“, většinou jako něco, proti čemu se vymezují tak, že se nepovažují za typického představitele „starší“ generace v podobě určitého stereotypizujícího obrazu, ale zároveň se vymezují vůči dnešní „mladé“ generaci.
- 3) Rodinnou generaci – identifikace na základě demografických faktorů, přítomnosti dětí, vnoučat, atp. S tímto kontextem se často pojí i vztah

⁸ Fry, Christine L. *Out of the Armchair and Off the Veranda: Anthropological Theories and the Experiences of Ageing*. In Sherri W. Sussman, Julia Rossen *Handbook of Theories of Ageing*. 2. vyd. New York: Springer Publishing Company, 2009, s. 455-469.

k mladším generacím. Péče o vnoučata může taktéž pro seniory fungovat jako forma seberealizace.⁹

Pro autorku je generace něco, s čím se aktéři identifikují – tyto tři kontexty se podle ní prolínají a pomáhají u seniorů utvářet obraz příslušnosti k dané generaci.

Výzkum je tedy zaměřen na aktéry nacházející se v postproduktivním životě – v práci je pracovně označují jako seniory, popřípadě důchodce. Konceptuálně tyto termíny používám k označení aktérů v postproduktivní etapě života.

Obě autorky vnímají stáří z odlišné perspektivy. Zatímco Sýkorová se zaměřuje především na sebeidentifikaci aktérů skrze vztahování se k vlastní minulosti či k demografickým faktorům, Fryová se zaměřuje na ekonomický aspekt stáří, specifickou etapu ve vztahu k produktivitě jedince.

Další rovinou, která se objevuje ve společenskovědním diskurzu, je otázka adaptace seniorů na stáří. Touto otázkou adaptace se zabývají autoři Social Gerontology. Zde se snaží čtenáři prezentovat celkový obraz stáří – nezaměřují se pouze na sociální aspekty stáří, ale i na aspekty biologické a psychologické. V rámci Social Gerontology je kladen velký důraz na to, jaké strategie senioři využívají jako reakci na ubývajících síly a omezenější mobilitu.

Autoři vysvětlují problematiku utváření sociálních vazeb mezi seniory prostřednictvím tzv. socioemocionální selektivní teorie, podle níž je příznačné, že s postupným stárnutím aktéři omezují množství sociálních vazeb, které udržují, a zaměřují se pouze na ty nejintenzivnější.¹⁰ Je kladen důraz na sousedy a přátele jako zdroj reciproční emocionální podpory, kdy tyto vztahy nahrazují absenci partnera či pracovní kolektiv. Selektce těchto důvěrníků je podle autorů dána věkem, pohlavím, sexuální orientací a třídní příslušností, přičemž funguje snaha ze strany seniorů, aby jejich důvěrníci byli ze stejné třídy, stejné generace, stejného pohlaví apod.¹¹

Další perspektivu k tematice adaptace mi poskytl sborník Handbook of Theories of Ageing. Autoři zde taktéž kladli důraz na adaptaci aktérů na postproduktivní věk, nicméně tuto adaptaci prezentovali v kontextu sedmi žádoucích strategií, které senioři mohou aplikovat v rámci adaptace na postupné stárnutí.

⁹ Dana Sýkorová *Senioři a význam generace*. In Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1–2 / 2007. s. 131–154.

¹⁰ Hooyman, Nancy R., Kiyak, H. Asuman *Social Gerontology*. Boston: Pearson Education, 2011, s. 339–393.

¹¹ Tamtéž.

Jedná se o:

- Provázanost – jakým způsobem je aktér angažovaný v různých typech sociálních sítí.

- Proměnlivá představa sebe sama – schopnost experimentovat s různými představami o sobě a vyhybat se jediné fixní představě sebe sama.

- Schopnost plánovat a uskutečňovat realistické cíle.

- Schopnost vytváření a prožívání intimity a blízkých sociálních vztahů.

- Schopnost vytváření a prožívání vztahů mezi sociálními skupinami.

- Schopnost reflektovat chování své i těch druhých.

- Schopnost nevzdávat se, pokud jsou aktéři konfrontováni s neúspěchem.

Tyto strategie považují autoři za zásadní při každodenním vyjednávání pozic seniorů vůči okolí.

Adaptivní strategie úzce souvisí s faktory ovlivňujícími výběr přátel apod.¹²

Zatímco socioemocionální teorie klade důraz na formování sociálních vztahů jako na formu adaptace, což je jedním z hlavních témat výzkumu, autoři *Handbook of Theories of Ageing* se zaměřili na sebereflexi aktérů jako způsob, který jim usnadní se adaptovat na podmínky stáří.

Jedno z velice častých témat ve vztahu k adaptaci, která se v společenskovedním diskurzu objevují, je téma seniorů ve městě. Jakým způsobem se senioři vyrovnávají se životem ve městě? Jaké služby jsou pro ně významné a s jakými úskalími se setkávají? Jak život v městském prostředí reflektují?

V článku *Rezidenční spokojenost seniorů v proměňujících se čtvrtích Prahy* se autorky zaměřily na konkrétní prostorové změny v Praze a jejich pociťování seniory, kteří poblíž těchto lokalit bydlí. Podle autorek je u seniorů zvýšený význam sídla – vzhledem k ubývající mobilitě jsou mnohem více vázáni na své obydlí.¹³

Postulují, že senioři často nevnímají změny příznivě, a pokud dochází ke změnám na úrovni prostoru, který každodenně využívají, negativně to ovlivní jejich spokojenost. Dostupnost prostoru je pro seniory důležitá, zvláště zpřístupnění pěšího pohybu, které je podle autorek pro seniory nejčastější formou přepravy.¹⁴

¹² Setterstain, Richard A. Jr., Trauten, Molly E. *The New Terrain of Old Age: Hallmarks, Freedoms and Risks*. In Sherri W. Sussman, Julia Rossen *Handbook of Theories of Ageing*. 2. vyd. New York : Springer Publishing Company, 2009, s. 466-469.

¹³ Jana Temelová, Nina Dvořáková, Alena Slezáková *Rezidenční spokojenost seniorů v proměňujících se čtvrtích Prahy*. In Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 3/2010. s. 95–113.

¹⁴ Tamtéž.

3.1 Zacilení výzkumu

Na základě teoretického podkladu jsem se v práci zabýval následujícími výzkumnými otázkami:

- 1) jakým způsobem důchodci utvářejí sociální vazby?
- 2) jak jsou tyto vazby realizovány?
- 3) jaké typy interakce vytvářejí?
- 4) jaké strategie považují senioři za nejdůležitější při konceptualizaci a konstrukci těchto vazeb?

Při vycházení z teoretického podkladu a důsledné analýzy dat jsem formuloval pět oblastí, skrze které lze sociální vazby interpretovat a skrze které lze odpovědět na výzkumné otázky. Nejprve jsem identifikoval dvě sociální sítě v Přehradově (kap. 4), v rámci kterých senioři utvářejí sociální vazby – teprve pochopení těchto sítí mi umožnilo zaměřit se na realizaci sociálních vazeb v podobě interakce, vzájemné výpomoci a společně vykonávaných aktivit. Ukázalo se, že pro úplnost reflexe tématu je nezbytné zabývat i některými formami realizace sociálních vazeb, tj. vzájemnou výpomocí, různými typy aktivit a konečně mezigenerační interakcí, která doplňuje obraz konstrukce, etablování a realizace sociálních vazeb Přehradovskými důchodci.

Než začnu pracovat se sociálními sítěmi, je ale třeba vydefinovat další dva klíčové koncepty pro výzkum:

3.11 Kamarádi, přátelé a známí

„Víte, jaký je rozdíl mezi kamarádčoftem a přátelstvím? To já jsem slyšela... kamarád když přijde k Vám, tak si kafe udělá sám, než mu ho uděláte.“ Andrea, 75 let.

V rozhovorech se často objevovaly termíny kamarád – přítel – známý. I když bylo patrné, že informátoři reflektují rozdíl mezi těmito typy známostí, často rozdíly posuzovali podle individuálních situací a neměli žádný jednotný systém. Navíc ne všichni informátoři byli schopni verbalizovat, co považují za přátelství.

Z rozhovorů je patrné, že aktéři vnímají kamarádství a přátelství jako intenzivnější vztah než pouhou známost. Rozdíly mezi přátelstvím a kamarádstvím jsou však vnímány

různými informátory různě. Někteří aktéři považovali přátelství za intenzivnější formu vztahu než kamarádství – naopak v případě Andrey je kamarád někdo, s kým komunikuje natolik, že je schopný fungovat v její domácnosti tak, jako by byl ve vlastní (a naopak ona je zase schopná fungovat v jeho domácnosti). Přítel na druhou stranu je někdo, kdo není tak familiární a se kterým se interaguje formálněji (viz kap. 5). Jiní informátoři zase považovali výrazy přítel a kamarád za synonyma.

Jelikož aktéři pociťovali rozdíly mezi přítelem, kamarádem a známým nejednotně, nepřišlo mi adekvátní využít jedno pojetí jako měřítko všech ostatních rozhovorů. V práci je na přátelství a kamarádství nahlíženo jako na určitý typ vztahu, který aktéři vnímají jako intenzivnější než pouhou známost – rozdíl mezi přátelstvím a kamarádstvím však není tematizován a pracuji s nimi jako se synonymy (kromě pasáží, kde explicitně pracuji s rozhovorem, v němž aktér konkrétně verbalizoval nějaký rozdíl mezi kamarádstvím a přátelstvím).

3.12 Sousedé a sousedství

Ve spojitosti s kamarády a známými hrálo roli rozlišení známý – přítel – soused. Pro lepší uchopení termínu soused jsem využil Kandertovo pojetí sousedství. V Kandertově vesnici byli sousedé reflektováni jako aktéři, kteří buď v současné době, či někdy v minulosti měli své příbytky na pozemku, který hraničil s pozemkem informátora.¹⁵

Nicméně během výzkumu se ukázalo, že termín soused funguje v obecném povědomí v několika různých podobách:

- sousedé jako osoby, jejichž domy jsou bezprostředně vedle domu aktéra
- sousedé jako osoby ve stejné ulici. V této podobě se u některých informátorů za sousedy považovali i aktéři v ulici naproti, ale u některých pouze z té strany ulice, v níž se nacházel informátor.
- sousedé jako osoby na úrovni lokality – tedy aktéři, kteří se mohli nacházet o dvě ulice dále apod.

Na rozdíl od Kandertovy vesnice nebyl kladen takový důraz na společně sdílený prostor – významnější roli hrála interakce a vnímání vzdálenosti jednotlivých aktérů. Fyzická vzdálenost sice hrála roli, ale ne tak zásadní, jak ji prezentuje Kandert. V rámci

¹⁵ Josef Kandert *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum 2004. s. 73–80.

práce jsem se rozhodl držet se aktérského termínu a používat označení soused podle specifického označení, které daná osoba v rozhovoru měla.

Před samotným sběrem dat jsem tedy vycházel z Kandertova pojetí sousedství, nicméně jelikož se aktérské pojetí sousedství v jeho výzkumu liší od aktérského pojetí sousedství v tom mém, sousedství ve výzkumu figuruje pouze v kontextech, které sami informátoři označili za sousedské.

4. Sociální sítě

„... jsou logickým důsledkem toho, že lidé žijí mezi lidmi, vzájemně se dostávají k sobě, chtějí se sblížit, chtějí se seznámit, chtějí pozdravit toho druhého, a tím pádem prostě dochází k tomu společenskému obohacování.“

Simon, 83 let.

Během výzkumu se ukázaly jako dominantní dvě sociální sítě – v rámci práce jsem je nazval Janina síť a Síť politického světonázoru. V následující kapitole bych se chtěl věnovat specifikům těchto dvou sociálních sítí – co mají aktéři, kteří aktivně participují v těchto sítích, společného, jakým způsobem jim tyto sítě umožňují interagovat a jaké faktory se ukázaly jako klíčové při konstrukci seniorských sociálních sítí v Přehradově.

Nejprve několik poznámek k problematice sociálních sítí. Jelikož výraz sociální síť figuruje ve značné míře v obecném povědomí, je třeba vymezit, jakým způsobem s tímto konceptem ve svém výzkumu pracuji. Ve výzkumu uvažuji o sociální síti jako o skupině aktérů, kteří mezi sebou komunikují za účelem udržování sociálních vztahů.¹⁶ Typické je, že vztahy uvnitř skupiny jsou intenzivnější než vztahy mimo ni, přičemž pro sítě, tak jak se jeví v mém terénu, platí:

1) Tyto sítě nejsou nikterak vzájemně se vylučující – to znamená, že být zavztažen do jedné z těchto sítí neimplikuje, že daný aktér nemůže být aktivní i v té druhé. V několika případech se ukázalo, že se obě sítě překrývají, tedy že byli aktéři součástí jak Janiny sítě, tak Sítě politického světonázoru. V každém z těchto případů však bylo patrné, že se senioři primárně orientovali na jednu síť a ve své výpovědi se zabývali spíše touto sítí, zatímco tu druhou popsali s menším zájmem.

2) Ne všichni informátoři byli příslušníky jedné z těchto dvou sociálních sítí. Někteří aktéři interagovali na úrovni bývalých profesních vztahů či na úrovni sousedských vztahů a nebyli součástí ani jedné z těchto sítí.

3) V rámci analýzy jsem o těchto sítích uvažoval jakožto o dvou dominantních sítích v Přehradově. Dominantních v kontrastu k sousedským a přátelským vazbám, které byly konstituovány dvěma, třemi aktéry, na rozdíl od dvou sítí, které spojovaly mnohem větší množství aktérů. Vzniká však otázka, do jaké míry lze uvažovat o těchto sítích jako o dominantních – vzhledem k využití techniky sněhové koule je velice pravděpodobné, že

¹⁶ Scott, John *Social Network Analysis: A Handbook*. Londýn: SAGE Publications, 1991, s. 16-21.

informátoři mne nasměrovali na další příslušníky svých sítí. Každopádně mohu konstatovat, že během sběru dat v Přehradově jsem odhalil tyto dvě sociální sítě.

4) Sítě nebyly aktéry deklarované. I když si aktéři uvědomovali jejich existenci, k sítím se ve svých výpovědích vztahovali skrze zájmena typu „my“ – sítě však neměly konkrétní jména, ani nebyly záměrně organizované. Jednalo se o neformální skupiny aktérů, kteří mezi sebou interagují.

5) Téměř všichni aktéři, kteří byli zavztaženi do těchto sítí, se nacházeli v postproduktivním věku. Nedá se o nich tedy uvažovat jako o multigeneračních sociálních sítích – každá má specifické důvody, proč je utvářena pouze důchodci.

4.1 Janina síť

Výzkumník: „A jak jste se teda seznámila s Kleavovými?“

Informátor: „No, s paní Kleavovou díky tomu pronajímání víc. Já bych řekla se všema díky pronajímání. S babičkou taky, no.“ Bára, 66 let.

Jedna z hlavních sociálních sítí v Přehradově je síť utvořená kolem aktérky Jany. Když Jana odešla do invalidního důchodu, rozhodla se začít podnikat v cestovním ruchu. Sama si potřebovala přivydělat, jelikož invalidní důchod nebyl dostačující, aby pokryl všechny náklady spojené s chodem domácnosti. Kontaktovala tedy několik domácností, o kterých se domnívala, že mají kapacitu k pronajímání (převážně senioři žijící sami, či jako pár), a domluvila se s nimi, že jim bude za provizi posílat turisty.

Tímto způsobem začalo několik domácností spolupracovat – Jana zaštiťovala administrativní stránku jejich organizace a vyjednávala s cestovními agenturami zahraniční klienty, které poté ubytovávala ve své či v jedné z pronajímajících domácností. Při selekci domácností byl často kladen důraz na jazykovou vybavenost – u seniorů, kteří mluvili německy, se snažila ubytovat německé turisty apod. Fungovala zde tedy jistá míra specializace.

„A s tvojí babičkou, to jsme začali spolupracovat v tom cestovním ruchu, protože jsme byli zadluženi, že, a já jsem šla do invalidního důchodu, tak jsem té činnosti, ale hlavně jsem se chtěla zdokonalit v angličtině, co se mně trochu podařilo, protože jsme měli

hosty z celého světa, hlavně anglicky mluvící, no a tak to jsem měla i takovou agenturu malou, i sama jsem ubytovávala.“ Jana, 80 let.

Zadlužení kvůli stavbě domku nebyl nutně jediný motiv pro zahájení činnosti – jak Jana uvádí, zároveň si chtěla zdokonalit jazykové kompetence. Informátoři často reflektovali nevyužitou kapacitu domu jako důvod, proč začali společně s Janou podnikat v pronajímání. Domky mají 6 obytných pokojů (v případě domku typu B) a 4 obytné pokoje (v případě domku typu A). Takový prostor pro své potřeby senioři nevyužívali, a tak se rozhodli pronajímat jeden až dva pokoje hostům. To vnímali jako strategický způsob získávání příjmu, aniž by bylo třeba vynakládat příliš velké úsilí.

Z tohoto důvodu byli aktéři této sociální sítě vždy důchodci. Když Jana plánovala, na které domácnosti v Přehradově se obrátí, zaměřila se na seniory, kteří už neplánují rodinu, a je tedy pravděpodobnější, že budou mít volné pokoje.

Další, velice často zmiňovaný motiv pro pronajímání byl pocit bezpečí. Pokud bydlel senior sám, vnímal nájemníky jako společnost – byla zde snaha nebýt doma sám. Nájemníci poskytují jistotu – tu aktéři verbalizovali jako jistotu, že pokud by zkolabovali, někdo by se to dozvěděl a zavolal pomoc, a zároveň jistotu, že je nikdo nepřepadne, když je dům obýván několika osobami.

„Ona organizovala tady to pronajímání, tak chvíli jsme, akorát přes letní sezonu, jsme měli taky nájemníky. Pak se nám narodila vnučka, tak už žádný pokoj nepřebejval.“ Valerie, 72 let.

V době, kdy jsem prováděl svůj výzkum, už pronajímání na úrovni, kterou jsem popsal, nefungovalo. Jana mi sdělila, že vzhledem ke svému zdravotnímu stavu už není schopná aktivně vyhledávat kontakty na potenciální klienty. Navíc v některých případech senioři sami přestali pronajímat, především proto, že kvůli různým okolnostem už neměli k dispozici volné pokoje.

To neznamena, že by pronajímání jako forma přivýdělků pro seniory vymizelo, nicméně v současnosti postrádá Janinu centrální organizaci a aktivnost. Namísto toho si senioři, kteří si přejí nadále pronajímat, shánějí kontakty sami – většinou čerpají z předchozích návštěv a udržují styk s turisty, které ubytovávali.

Proč tedy považují společně organizovanou formu přivýdělků za jednu z dominantních seniorských sociálních sítí v Přehradově? Ze získaných dat vyplývá, že společné pronajímání fungovalo jako téma pro konverzaci. Sousedé, kteří se dříve znali

pouze od vidění, se začali seznamovat prostřednictvím společně řešených záležitostí ohledně pronajímání. Členové této sítě často uváděli jako aktéry, s nimiž nejvíce komunikují, další členy této sítě, se kterými se, jak přiznali, seznámili právě přes pronajímání.

Pronajímání se tak stalo významným prvkem každodenní interakce a sociální sítě, která se na jeho základě utvořila, fungovala i v momentě, kdy jsem prováděl svůj výzkum, tedy v době, kdy už nedochází k takové míře pronajímání jako předtím. I když tato síť vznikla díky této společné aktivitě, není na ní závislá v tom smyslu, že by zanikla v momentě, kdy Jana přestala shánět podnájemníky.

Naopak, síť je stále aktivní. Aktéři mezi sebou interagují, ať už interpersonálně prostřednictvím návštěv či na ulici, tak zprostředkovaně prostřednictvím telefonu. Konkrétnímu průběhu interakce budu věnovat více prostoru v kapitole Interakce.

Domnívat se, že všichni senioři, kteří v lokalitě pronajímali části svých domků, jsou součástí Janiny sítě, by ale bylo také nepřesné. Během výzkumu jsem narazil na několik seniorů, kteří sice pronajímali, taktéž z důvodu příjmu či pro pocit bezpečí, ale získávali své kontakty nezávisle na Janě. Například jedna aktérka preferovala dlouhodobé nájemníky oproti častému střídání turistů a zaměřovala se převážně na mimopražské Čechy. Své nájemníky tedy získávala bez Janiny pomoci, což zároveň vyvrací představu, že by síť byla aktivně utvářena pouze za účelem pronajímání a příjmu – aktéři nemuseli být do sítě zavtaženi, i když chtěli pronajímat.

4.2 Síť politického světonázoru

S uchopováním druhé sociální sítě jsem měl metodologický problém. Aktéři vždy velice vágně charakterizovali, co utváří společný názor. Bylo patrné, že vztahování se k minulému režimu vnímají jako na jednu stranu choulostivou záležitost, na druhou stranu jako významný aspekt vlastní sebereflexe. V žádném rozhovoru nebyla tematizována přesná ideologie, se kterou se identifikují, nicméně obecně lze konstatovat, že vnímají předcházející režim jako kladnou historickou etapu, minimálně lepší, než je ta současná. Nejvýznamnějším aspektem této sociální sítě tedy je, že, se aktéři, kteří jí utvářejí, ztotožňují se socialistickým zřízením.

Důležité však nejsou pouze podobné politické postoje, ale taktéž zvýšený zájem o politiku. V následující pasáži si můžeme všimnout, že pro aktérku je hlavním tématem komunikace politika.

„My se bavíme za prvé o rodinných věcech, protože znají moje děti, mého syna, a já zase znám jejich děti, tak se ptám na děti, na vnuky, ale hlavně se bavíme o politice. Já si myslím, že jsem atypický případ, my tady všichni v této ulici, my nejsme typický důchodci s jejich zájmy, víte.“ Ludmila, 74 let.

Ve výpovědi je též patrné, že aktérka pocítuje jinakost své skupiny – vymezuje se proti „typickým“ důchodcům. Pro představu, aktérka považovala za typického důchodce obraz důchodců prezentovaný v místních městských novinách – důchodce, který participuje na různých akcích typu zabijačky či zábavy. Takové zájmy však ona a senioři, se kterými interaguje, považuje za povrchní a lhostejné – hlavní je konverzace o politice. Vnímá svou skupinu jako mnohem oduševnělejší, která své naplnění nachází spíše v politické diskuzi než v něčem, co nemá společenský dopad.

Sít politického světového názoru je tedy sociální síť důchodců, kteří mají podobné politické postoje a podobný zájem o veřejné dění, převážně zprostředkované médií. Navzájem se podporují ve svých postojích a komunikují s těmi seniory, kteří mají podobné postoje. Jedna z aktérek tento společný prvek charakterizovala jako „stejný světový názor“ a já jsem se rozhodl využít jejího aktérského termínu v rámci výzkumu pro označení celé sociální sítě.

Důraz je zde kladen na společně sdílený názor jako na pojítka mezi aktéry. Když zahájí konverzaci na téma politického dění, pocítují oporu v tom, že jejich společník bude souhlasit s jejich názory. Shoda je zde významná – aktéři k sobě mají blíž, protože se spolu shodují.

Dalším specifickým znakem této sítě je, že aktéři obývají výhradně domy typu B, tedy domy, které byly informátory často spojovány se socialistickou politickou garniturou. Členové této sítě se během produktivní etapy svého života aktivně angažovali v politických kruzích.

Faktor sebeidentifikace a společně sdíleného názoru je tedy propojen s představou, že se aktéři společně účastnili utváření socialistického zřízení. Takto vnímají sami sebe a takto jsou taktéž vnímáni aktéry mimo svou sociální síť, i když v případě aktérů mimo Síť politického světového názoru se může jednat o hanlivé označení.

„Máme takovej klub, kterej byl založenej v roce devadesát, a tam choděj takoví ti vrstevníci mí, z vysokejch funkcí.“ Karel, 85 let.

Zájem o politiku se v této sociální síti neprojevuje pouze na úrovni neformálních konverzací na ulici, projevuje se i na úrovni organizovaných setkání. Karel vypovídá o klubu, ve kterém figuruje spolu s jedním dalším aktérem z ulice. Klub nemá žádné oficiální jméno a není vázán pouze na Přehradov, i když někteří jeho členové z něj pocházejí. Pro členství v klubu je klíčové, že se všichni aktéři pohybovali ve stejných profesních kruzích.

„No, pohovoříme vždycky, nadhodíme nějaký téma, většinou něco aktuálního, co se děje, že jo. Prostě co nás napadne nebo co se momentálně, co bylo v televizi včera, jo, dám takovej příklad, Rath. Zavřeli Ratha, je možný, že o tom budeme hovořit, jo? Je možný, že někteří řeknou: Mně se to nezdá, to nebyl žádněj vůl, to byl chytřej člověk, že by byl takhle blbej, aby to takhle blbě dělal, to se mně nezdá.“ Karel, 85 let.

K setkání klubu dochází periodicky, vždy konkrétní den v měsíci v konkrétní restauraci, kde mají senioři rezervovaný pro tento účel salon. V této výpovědi aktér reaguje na můj dotaz, jakým způsobem dochází k setkání jejich klubu. Je patrné, že aktéři prezentují nějaké politicky relevantní téma a na toto téma dochází k diskusi.

Jelikož členství v klubu předpokládá jistou míru identifikace se socialismem, debaty neprobíhají tím způsobem, že by se debatovalo nad ideou komunismu nebo že by se tato idea zpochybňovala. Spíš dochází k různým způsobům uchopování probíraného tématu skrz perspektivu socialismu. Je zde opět prvek souhlasu a společně sdíleného názoru. Ne všichni aktéři žijící v Přehradově, kteří jsou součástí Sítě politického světónázoru, se setkání Karlova klubu účastní. V tomto smyslu zde dochází k určité selekci aktérů – i když se Karel názorově shoduje s jinými aktéry z této sociální sítě, ne všem umožňuje participaci ve svém klubu. V jeho výpovědi bylo nejednoznačné, proč je klub takto uzavřen – domnívám se, že vzhledem k tomu, že členové klubu jsou primárně aktéři z Karlových profesních a akademických kruhů, ti aktéři, kteří z těchto kruhů nejsou, nemají do klubu přístup.

Velice záporně je v Síti politického světónázoru vnímána nekonzistence deklarovaných názorů – aktéři v rozhovorech poukazovali na jedince, kteří se taktéž dříve ztotožňovali se socialistickým zřízením, ale po roce 1989 se proti němu začali vymezovat a aktivně se účastnili politického dění režimu, který následoval.

Akteři takovýto postup vnímali jako záměrný a spíš než změnu postojů v něm viděli jakousi strategii či oportunistus. Taková osoba je pro ně bezcharakterní a tato skutečnost je natolik významná, že jí v rámci rozhovoru věnovali prostor, i když jsem sám na toto téma rozhovor nesměroval. Jednalo se např. o výpovědi typu „viděl jste ten a ten domek? Jo, tam bydlí ten a ten“ a když aktéři popsali charakteristické znaky domu, následoval krátký výčet politické kariéry onoho souseda. Termín kariéra zde používám, jelikož ze strany aktérů byl tento postup skutečně reflektován jako kariéristický. (Kvůli citlivosti dat a anonymitě informátorů jsem se rozhodl nedokumentovat tyto konkrétní postoje daty.)

I když členy této sítě pojí podobné politické postoje, je třeba pro úplnost dodat, že ne všichni senioři, kteří takové postoje zastávají, se realizují v rámci této sítě. Kromě seniorů, kteří se ztotožňují se socialistickým zřízením, a tento fakt je pro ně natolik významný, že interagují prostřednictvím Sítě politického světónázoru, jsou v lokalitě senioři, kteří se sice identifikují se socialistickým zřízením, ale tento fakt není natolik významný při jejich každodenní interakci.

Kategorizace seniorů v Přehradově na zastánce a odpůrce socialismu by byla neakurátní. Během výzkumu se objevilo několik typů postojů, jaké mohou aktéři vůči této problematice zastávat. Lze uvažovat o čtyřech typech postojů:

- 1) Senioři, kteří se se socialismem identifikují a interagují prostřednictvím Sítě politického světónázoru.
- 2) Senioři, kteří se se socialismem identifikují, ale neinteragují prostřednictvím Sítě politického světónázoru.
- 3) Senioři, kteří ve svých výpovědích nevyjadřovali ani kladný, ani záporný postoj vůči socialismu, spíš se vymezovali vůči konkrétním aspektům (např. hierarchizaci a utváření klik), nicméně je pojila představa, že celou historickou etapu socialismu nelze hodnotit ani jako vysloveně špatnou, ani jako vysloveně dobrou.
- 4) Senioři, kteří se vůči socialismu vymezovali.

Z toho vyplývá, že pro členství v Síti politického světónázoru není klíčová pouze politická příslušnost, ale zároveň význam, jaký daný aktér své politické příslušnosti připisuje. V typu 2 sice aktér názorově souhlasí s typem 1, ale je pro něj významnější se realizovat např. na úrovni bývalých profesních vztahů, ve kterých je význam politiky upozaděn.

Z žádného rozhovoru však nevyplývalo, že by aktéři spojovali politické postoje s jinými aktéry – tedy že by se ti, již zastávají názor typu 4, vymezovali proti skupině 1 a 2. Vždy se jednalo spíše o vztah k ideji nebo ke konkrétnímu kontextu, než že by na základě politického názoru docházelo k segregaci, popřípadě ke konfliktům. Jak jsem již zmínil, skupina 1 se spíše vymezovala vůči aktérům, kteří politický názor změnili a přešli ze skupiny 1 – 2 do tábora 4, než vůči těm aktérům, kteří z jejich perspektivy konzistentně zastávali typ 4.

Na závěr k sociálním sítím seniorů v Přehradově: je patrné, že velký význam při utváření sociálních sítí je společně prožitá či sdílená minulost. V případě Janiny sítě se jedná o akt skupinového pronajímání, který vedl k tomu, že se aktéři poznali a vytvořili na úrovni lokality jakousi profesní skupinu. V případě Sítě politického světónázoru je zase kladen důraz na společně prožitou produktivní etapu života či alespoň prožití produktivní etapy života v podobném časovém horizontu a shoda ve způsobu, jakým aktéři tento časový horizont vyhodnocují. U Janiny sítě můžeme též uvažovat o podobných demografických podmínkách, které vedly Janu k tomu, že oslovila především aktéry nacházející se v postproduktivním věku.

Z těchto důvodů mají do sociálních sítí důchodců omezený přístup aktéři mladších generací, jelikož nesplňují uvedené charakteristiky.

5. Interakce

„No je to jedna z těch základních podmínek, jako že to přátelství, které vzniklo... protože vždycky to vzniká na základě, že se nejdříve ti lidé poznají, ale ono nestačí se poznat, ono je důležité, že ti lidé spolu něco konají. Tam se ten charakter objeví ve své podstatě a nahotě. No a když potom tendleten vztah vznikne a přeruší se tím, že někdo odejde dál, no tak se to už hůř udržuje, nebo nejsou důvody těch osobních vztahů tak silné, tak konkrétní, že ti lidé se vidějí jednou za čas.“

Libor, 72 let.

Kromě toho, jakým způsobem se místní vztahy utvářejí a co ovlivňuje formování sociálních sítí, popřípadě jak tyto sítě ovlivňují sociální vazby na úrovni lokality, mne zajímalo, jak konkrétně se tyto vazby projevují. Sociální vazby mezi seniory se vskutku projevovaly několika způsoby, vzájemnou výpomocí, společnými aktivitami, ale hlavně se projevovaly při každodenní interakci.

Libor ve své výpovědi polemizuje s tím, že pro udržování sociálních vazeb není klíčové pouze samotné jejich utváření, ale jejich každodenní udržování a posilování – pokud mají aktéři omezené možnosti komunikace, oslabuje to jejich vzájemný vztah. To se však nevztahuje pouze na interakci, ale i na vzájemné aktivity, výpomoc – Libor neodmítá to, že v případě, kdy byly vazby v jednu dobu intenzivní, ale jeden s aktérů se odstěhoval z lokality, stále je možné tyto vazby aktivně udržovat.

Komunikaci můžeme vnímat jako způsob realizace místních vazeb, jejich konkrétní projevoování a upevňování. V této kapitole se budu zabývat specifickými formami komunikace – jakým způsobem mezi sebou senioři v Přehradově komunikují, co ovlivňuje výběr dané formy komunikace, co je předmětem komunikace a co můžeme ve vztahu ke komunikaci považovat za klíčové při etablování sociálních vazeb.

5.1 Přímá interakce

Nejprve se zaměřím na přímou interakci – tím rozumím bezprostřední interakci bez využití jakéhokoliv média. Ta zahrnuje setkání, návštěvy, společné zastavení se na ulici apod. Metodicky jsem přímou interakci rozdělil na dva typy podle prostoru, v němž se odehrává: na přímou interakci v soukromém prostoru a na přímou interakci v prostoru veřejném.

Interakce v soukromém prostoru

Před zahájením výzkumu jsem předpokládal, že nejčastější formou interakce mezi seniory budou vzájemné návštěvy – tedy interakce v soukromém prostoru. Během výzkumu se však ukázalo, že jsem se mýlil, návštěvy mezi seniory nejsou neobvyklé, ale rozhodně se nejedná o každodenní záležitost.

„Babička má již připravený stůl – jsou zde talířky a upečené koláče. Ptá se Bára, jestli chce kávu nebo čaj. Bára nejdřív odmítá s tím, že je zde pouze na skok. Má doma vnučka a ten vyžaduje značnou pozornost. Nakonec ale svolí a dá si kávu. Babička dá vařit vodu a jde si sednout k Báře. Já už sedím u stolu, Bára mně sděluje, že když mne naposled viděla, byl jsem menší než ona.

Když k nám babička přisedne, položí Bára na stůl katalog s oblečením a začnou v něm listovat. Bára babičce doporučuje některé produkty. Ne pro babičku, ale pro její blízké. Sama si posteskuje, že by si ráda některou blůzu koupila, ale považuje se za příliš tlustou kolem pasu.

Babička si stěžuje, že je oblečení příliš drahé, a Bára jí přitakává, nicméně podotýká, že to je cena za kvalitu. Voda už je uvařená, babička vstane a přinese jeden hrnek s čajem pro sebe a hrnek s kávou pro Báru. Mně nic nedá, moc si mne nevšímá. Bára se mne na druhou stranu snaží vtáhnout do rozhovoru, ptá se mne, jestli si myslím, že by se některé z šatů v katalogu líbily mamince. Odpovídám, že asi ano, ale že přesně neznám její vkus.

Po chvíli probírání katalogu se konverzace obrátí směrem k rodině. Bára mluví o svém vnučkovi, jak oceňuje, že se o něj může starat, a babička zase vypráví historky o svých vnučatech, když byly malé. Bára vstane s tím, že už opravdu musí jít – katalog babičce nechá. Chvilí pokračují v konverzaci vestoje, potom se se mnou Bára rozloučí a obě odcházejí do předsíně. Já je nedoprovázím – slyším, že si v předsíni ještě asi dvě minuty povídají, a pak Bára definitivně odchází. Babička je rozpačitá, na jednu stranu ví, že potřebuju data pro výzkum, na druhou jim má přítomnost zabránila v plnohodnotné konverzaci.“ Terénní poznámky, 18.6.2012.

Pasáž z terénních poznámek popisuje jednu z návštěv, u nichž jsem byl přítomen. Návštěvy měly většinou podobné charakteristiky:

- Aktér, který měl navštívit jiného, zavolał telefonem, jestli s ním druhá strana počítá.
- Návštěvy vždy probíhaly v obývacím pokoji.

- Občerstvení poskytoval hostitel.
- Návštěvy nebývaly delší než hodinu.

Návštěva mohla mít konkrétní důvod, v takovém případě byl důvod předmětem konverzace, např. ukázat babičce katalog nebo ukázat sousedům album s fotkami z dovolené apod. Jinak byla předmětem konverzace většinou témata typu události v médiích, rodinné záležitosti či veřejné dění.

Návštěvy bývají veskrz vzácnější formou interakce, alespoň ve většině případů. Aktéři upřednostňují jiné formy interakce. Zároveň můžeme o návštěvách uvažovat jako o projevu silných sociálních vztahů. Ne se všemi aktéry, s nimiž informátoři měli sociální vztahy, se vzájemně navštěvovali – interakci v soukromém sektoru praktikovali pouze s nejbližším okruhem přátel.

To můžeme interpretovat tak, že senioři u druhých domků silně vnímali aspekt soukromí. Vstup do nich lze vyložit jako narušení soukromí v podstatě cizích lidí, a tudíž pouze v případě, kdy senioři aktéra považují za blízkého známého, vnímají jako adekvátní se navštěvovat. V této pasáži je vidět, jak Bára neustále zdůrazňuje, že se dlouho nedrží – dává tím najevo, že si je vědoma, že narušila babiččín soukromý prostor a že toto narušení nebude trvat dlouho.

Interakce ve veřejném prostoru

„Prostě vyjde se a potká se támhleten soused, támhleten soused a popovídá se, takže tím je to taky dobrý.“ Klára, 80 let.

Nejtypičtější formou interakce mezi seniory je interakce ve veřejném prostoru – setkání na ulici, po cestě na nákup, nebo přes zahrady. Pokud je nějaká forma interakce realizována prakticky každý den, určitě se jedná o interakci ve veřejném prostoru. Ta není nijak organizovaná, je zde prvek náhodnosti. Aktéři nevědí, koho potkají či zda vůbec někoho potkají, ale když se náhodou potkají, je to pro ně adekvátní situace pro konverzaci.

Říci, že je tato interakce naprosto náhodná, není úplně přesné. Důchodci vědí, kdy zhruba mohou očekávat, že daný aktér půjde na nákup či pracovat na zahradu, a pokud mají zájem konverzovat, využijí toho a v předpokládaný čas taktéž vyjdou do veřejného prostoru.

Zajímavé je, že interakce ve veřejném prostoru může trvat stejně dlouho jako interakce v soukromém prostoru. Rozhovory na ulici nejsou poznatelně kratší než návštěvy, i když bychom mohli uvažovat o výrazně nižším komfortu na ulici.

„To, co vás z hlediska toho objektivního faktoru, to znamená počasí, obklopuje, tak to je pochopitelně hlavním tématem těchto mezilidských kontaktů.“ Simon, 83 let.

Jak Simon popisuje, předmětem konverzace je většinou to, co seniory obklopuje, co vnímají jako nejrelevantnější témata pro konverzaci. Většinou se jedná o konverzaci o počasí, o rodině (nové rodinné události, narození vnoučat, jejich školní záležitosti apod.) a o politických záležitostech – ty jsou probírány hlavně mezi členy Sítě politického světonázoru.

K tomuto tématu bych ještě rád dodal jeden aspekt setkání ve veřejném prostoru, a to společné návštěvy kaváren/restaurací apod. V rámci výzkumu se ukázalo, že tento typ organizovaného setkání ve veřejném prostoru není praktikován na úrovni lokality. To znamená, že jej aktéři využívají pouze při setkáních s aktéry mimo Přehradov – na úrovni Přehradova je však obvyklejší návštěvu kavárny nahradit návštěvou v domácnosti.

5.2 Zprostředkovaná interakce

Zprostředkovaná interakce je forma interakce, při které je využité médium – nejedná se o bezprostřední styk mezi aktéry, ale o styk prostřednictvím daného média.

Telefonická komunikace

Převažující formou zprostředkované interakce v Přehradově je telefonická komunikace. Jedná se o interakci přes pevnou linku – tato forma interakce je nejenom využívána pro kontakt mezi aktéry, kteří se fyzicky nacházejí daleko od sebe, ale je často využívána i na úrovni lokality mezi aktéry, kteří bydlí relativně blízko.

Informátor: „Po telefonu moc nerozebíráme, to spíš necháváme na, na to...“

Výzkumník: „Na osobní kontakt?“

Informátor: „Na osobní ten, na osobní styk.“ Jiří, 86 let.

Můžeme o telefonické komunikaci uvažovat jako o něčem, co nahrazuje jiné formy interakce? Ano, v některých případech senioři vskutku preferovali telefonickou komunikaci před přímou či jinými formami zprostředkované interakce. Tato preference

byla dána omezenou mobilitou aktérů – tím, že nemají možnost často opouštět svůj dům, byli při realizaci sociálních vazeb odkázáni na zprostředkovanou interakci.

Další postoj k telefonické komunikaci nám ukazuje ve své výpovědi Jiří. Telefonická komunikace není reflektována jako způsob interakce sám o sobě. Spíše se jedná o doplňující formu interakce – doplňující k té přímé. Senioři využívají telefon k tomu, aby upřesnili okolnosti přímé interakce (např. čas a místo setkání), anebo aby si sdělili stručné informace, které buď rozvedou při osobním setkání, nebo které nevyžadují delší povídání.

V případě návštěv si aktéři navzájem telefonují, aby protistraně oznámili, že již vyrazí ji navštívit, a ujistili se, že protistraně návštěva nevadí a že ji nevyruší.

Internet

Interakcí přes internet se v rámci výzkumu rozumí využívání emailů, popřípadě Skype, ke komunikaci. I když tato forma komunikace převažovala ve formě komunikace seniorů z Přehradova s osobami mimo Přehradov a nehrála tak evidentní roli při etablování místních sociálních vazeb, považuji za nutné ji zmínit především proto, že postoj seniorů vůči ní odráží jejich postoje vůči jiným formám interakce, které už jsou při utváření místních vazeb relevantnější.

Přístup seniorů k internetu je silně pragmatický – informátoři odmítali, že by internet využívali pro zábavu, vždy jej používali jako prostředek za nějakým účelem, nikoliv jako účel sám o sobě. Účely, které internet plnil:

- Ekonomicky výhodný způsob kontaktu aktérů. Komunikace po internetu jim umožňuje kontaktovat známé nebo vzdálené příbuzné, žijící mimo republiku. Využití internetu je přijde levněji než telefonická komunikace.

- Snaha držet krok s dobou s dobou – všichni známí, s nimiž chce senior interagovat, internet využívají a informátor chce mít možnost komunikovat na stejné platformě jako oni.

- Jako náhrada jiných forem komunikace. V jednom případě aktérka přešla od poštovní korespondence k emailové korespondenci především kvůli urychlení komunikace, možnosti sdílet fotografie apod.

Pochopitelně tato forma interakce má své místo pouze u seniorů, kteří zvládají práci s počítačem, což se v rámci výzkumu ukázalo jako poměrně obvyklá schopnost. Přesto ne všichni senioři ovládají počítač, a ti, kteří jej neovládali, buď používali počítač zprostředkovaně – tedy požádali své blízké, aby jejich jménem odesílali emaily apod.,

nebo jej nepoužívali vůbec. U posledního typu aktérů se objevovala tendence se proti počítačové komunikaci celkově vymezovat jako vůči něčemu, co snižuje kvalitu interakce.

Poštovní korespondence

„To už jsme udržovali, ještě když děti byly jejich malé, tak jsme si posílali takové přáníčka.“ Jana, 80 let.

Okrajový typ interakce představuje poštovní korespondence. Specificky se jedná o písemná přání rozesílaná při zvláštních příležitostech, jako jsou narozeniny či svátky (Vánoce apod). Tato forma interakce se ukázala jako velice atypická v Přehradově.

Informátoři, kteří zmiňovali poštovní korespondenci, ji popisovali jako „tradiční zvyk“, který v lokalitě postupně vymírá a je udržován pouze dvěma konkrétními aktérkami. Tím, že aktérů, kteří tento typ interakce využívají, není na úrovni lokality mnoho, se obě aktérky dostávají do speciální pozice – informátoři sice většinou přiznávali, že sami přání nerozesílají, ale že si váží seniorů, kteří tento „tradiční“ způsob stále dodržují.

Funguje zde jakési vztahování se k normě – psaní dopisů je důstojnější, ale z praktických důvodů jej jiní informátoři nevyužívají. Samy aktérky rozesílání přání reflektovaly jako něco, na co jsou zvyklé a co se sluší. Obě mají též značně omezenou mobilitu a komunikují převážně telefonicky, přímo pouze tehdy, když je někdo navštíví. Nevlastní počítač. Proto si myslím, že je na místě uvažovat o této formě interakce jako o náhradě osobního poblahopřání.

5.3 Neformálnost

Co mají tyto typy interakce společného? Je zde nějaké pojítko, které určuje, jaký typ interakce senioři preferují? Zdá se, že ano. Senioři při rozhovorech kladli akcent na to, že nemají rádi, když je interakce nějakým způsobem předem organizována. Má být spontánní a neformální.

„Já nemám ráda domluvený návštěvy... říkám, nehlašte mi to předem. Když přijdete, já jsem v klidu, nemusím uklízet, nemusím mít navařino, a když přijdete, dáte si, co dům dal. Nemám ráda hlášený návštěvy jako takový napůl oficiální.“ Andrea, 75 let.

Organizovanost je vlastnost, kterou senioři považují za nepřirozenou pro interakci. Předem se domlouvat by narušilo prožitek ze setkání. Z tohoto důvodu se domnívám, že senioři dávají přednost právě přímé interakci ve veřejném prostoru, jelikož pro tu je typické, že není žádným způsobem organizována, a je zde silný prvek spontánnosti.

Nabízí se zároveň myšlenka, že pro seniory je neformálnost důležitá ve vztahu k vlastní nezávislosti (kap. 6). Snažit se organizovat interakci by mohlo na jiné aktéry působit tak, že senior má potřebu s někým komunikovat, respektive že mu jeho vlastní okruh aktérů neposkytuje dostatečné možnosti se společensky realizovat a on v tomto smyslu není soběstačný. Senioři se pak snaží demonstrovat, že interakci nepotřebují, ale když se uskuteční, rádi se jí zúčastní.

6. Vzájemná výpomoc

Výzkumník: „A když manžel paní Jany zemřel, tak jste ji i nadále chodil navštěvovat?“

Informátor: „Ovšem, zvláště v této situaci... třeba mám nějaký ovoce nebo takhle když napeče moje žena něco, tak to... to si myslím, že je takový správný, že jo. Tak jako, my to považujeme za samozřejmý.“

Saul, 75 let.

V následující kapitole se hodlám zabývat fenoménem vzájemné výpomoci mezi seniory v Přehradově - jak na úrovni sousedské výpomoci, tak na úrovni výpomoci v rámci sociálních sítí. Jde o to, v jakých formách se vzájemná výpomoc mezi důchodci v Přehradově vyskytuje, jak výpomoc reflektují samotní aktéři a co vnímají jako významné pro její existenci.

Termín ‚vzájemná výpomoc‘ jsem se rozhodl ve výzkumu zavést, jelikož, jak později vysvětlím, se ukázalo, že vzájemnost je klíčový aspekt výpomoci mezi aktéry, bez kterého výpomoc mezi aktéry nemůže fungovat.

Vzájemná výpomoc se projevovala ve všech rozhovorech jako jeden z hlavních prvků seniorské interakce v Přehradově. Tím nechci říct, že by se interakce mezi aktéry centrálně odvíjela od vzájemné výpomoci, nicméně dávání si darů, poskytování si informací a půjčování knih bylo popisováno jako samozřejmá součást lokální každodennosti.

6.1 Materiální dary

Nejčastější formou vzájemné výpomoci jsou materiální dary. Jedná se převážně o ovoce a zeleninu vypěstované na vlastní zahradě nebo o pečivo (dorty, koláče, rolády atp.), též vlastnoručně upečené.

Tyto dary si senioři předávají několika způsoby:

- 1) Přes zahrady, kdy ovoce či zeleninu předávají nebo přehazují přes plot (pro tento účel je někdy zabalí do papírového pytlíku).
- 2) Zprostředkovaně – když se aktéři vzájemně nepotkají na zahradě, tak se mohou domluvit a ovoce nebo zeleninu buď nechat na předzahrádce aktéra, kterého chtějí obdarovat, anebo v případech, kdy mají omezenou mobilitu, požádají

někoho třetího, aby aktérovi dar přinesl. Tento způsob předávání je typický ve vztazích, kdy bydlí senioři relativně daleko od sebe, a je běžné, že i prostředník, tedy ten, kdo dar přeneše od jednoho aktéra k druhému, je taktéž nějakým způsobem odměněn. Prostředníci jsou většinou příbuzní (zejména vnoučata), pejskaři či mobilnější aktéři.

- 3) Osobně – aktér sám přinese dary. Tento způsob je typický pro návštěvy, kdy si aktéři dary vzájemně předají.

U způsobů 1 a 2 si můžeme všimnout, že je opět kladen důraz na neformálnost. U osobního předání je možná jistá míra formálnosti, ovšem záleží na typu setkání (viz kap. 5). Lze však konstatovat, že předávání darů má převážně neformální podobu – aktéři spolu konverzují a během konverzace je napadne, že by toho druhého mohli obdarovat.

Je zde evidentní spontánnost – neexistuje žádný zaběhlý plán typu „v létě dám třešně paní X“. Podle konkrétní situace se aktéři rozhodují, kdy a koho obdarují.

Co ale určuje, za jakých podmínek si senioři předávají dary? A co určuje výběr a vhodnost daru? V rámci výzkumu se ukázaly čtyři významné faktory, které ovlivňují předávání materiálních darů.

„Támhle máme vzadu třešeň, která je obalená. Tak jsme několika sousedům nabídli, protože my už jako do velkých vejšek na žebříku nemůžeme lézt aby se něco nestalo, no tak jsme to nabídli sousedům, jestli si nechtějí přijít natrhat.“ Jiří, 86 let.

Jedním z těchto faktorů je ten, který jsem označil jako kapacitu. Projevuje se ve dvou podobách. Jednak pokud mají senioři přebytek nějakého ovoce či zeleniny a nebyli by schopni je zkonsumovat či jinak upotřebit, rozdělí se s přáteli a sousedy, aby naturálie nepřišly nazmar. Jednak pokud sami nejsou schopni ovoce sklízet (tuto situace aktéři vždy prezentovali ve vztahu k ovocným stromům), tak nabídnou někomu jinému, aby je sklídl výměnou za to, že si může ponechat, co sklídl.

V obou situacích je patrný strach z plýtvání – senioři nechtějí vyhazovat něco, co si sami vypěstovali na zahradě. Aktéři nechtějí mít pocit, že dělají zbytečné věci, a v případě vyhození produktů ze zahrady by jejich pěstování bylo zbytečné. Proto se snaží udržet si pocit užitečnosti a produktivnosti a vyhnout se situaci, kdy by bylo nutné ovoce vyhodit.

Dalším faktorem jsou podmínky obdarovaného aktéra. Jelikož senioři chtějí, aby výsledky jejich činnosti byly využity, při uvažování o tom, koho obdarují, hraje velkou roli, jak by daný aktér tyto naturálie mohl využít. Aktéři se často zaměřují na seniory

s vnoučaty – funguje zde představa, že vnoučata mají ráda sladké, a tedy i ovoce, popřípadě džemy, koláče či jiné možné produkty, pro které lze ovoce využít.

Třetím faktorem je zdvořilost, obvykle spojovaná s návštěvami. Pokud důchodci plánují navštívit své známé, považují za samozřejmé něco přinést a v tomto smyslu považují výtvořky své vlastní práce (ať už se jedná o ovoce ze zahrady či koláč) za hodnotnější než něco koupeného v samoobsluze. Na druhou stranu, pokud aktér nemá k dispozici nic, co by sám vypěstoval či upekl, vnímá se jako přijatelné přinést něco koupeného.

Posledním faktorem je vzájemnost, která propojuje celé téma vzájemné výpomoci. Tím, že aktér přijme dar, má pocit, že je druhému aktérovi zavázán, a tento závazek musí oplatit. Zde hraje významnou roli, jak ten, jenž je obdarován, vnímá svůj dar. Pokud jej reflektuje pouze jako reakci dárce na přebytek a potenciální plýtvání, nemusí považovat za nutné dar oplatit. Obecně vzato se však senioři snaží, aby nikomu nic nedlužili, takže být obdarován pro ně znamená, že musejí dar nějakým způsobem vrátit.

V takovýchto situacích se důchodci snaží, aby dar byl stejného typu – tedy on mně dá něco ze zahrady, tak já jemu také. U darů ze zahrady se bere v potaz cyklus jednotlivých druhů ovoce a zeleniny. Jelikož důchodci mezi sebou vědí, kdo co pěstuje (a tato tematika je častým předmětem rozhovorů), jsou si vědomi toho, že někteří aktéři jim dar budou schopni oplatit až za delší dobu (kdy dozraje jejich vlastní ovoce nebo zelenina).

„Helejte, tady mezi námi, tady například tady v té lokalitě těžko se může stát, že by někdo byl na tom tak špatně, že by si nemohl koupit okurky.“ Vincent, 69 let.

O materiálních darech nelze uvažovat pouze jako o způsobu, pomocí něhož si aktéři vzájemně vypomáhají a šetří si navzájem peníze za zeleninu. Jak Vincent podotýká, aktéři nepředpokládají, že by svým darem pomohli jiným z hmotné nouze. Občasné předání si zeleniny či pečiva není dostatečná náhrada samoobsluh, na které jsou informátoři stejně odkázáni.

Proto o materiálních darech uvažují spíše jako o zdvořilostním gestu, o způsobu, jakým projevit přátelství nebo náklonnost. Například když informátoři uvažují o tom, zda konkrétní senior má vnoučata, a v takovém případě mu dávají ovoce pro vnoučata, ukazují, že jsou nejenom schopni se vzdát svého ovoce ve prospěch souseda/přítele, ale že zároveň o dané osobě uvažují, že na ni myslí a že mají zájem o její rodinný život.

6.2 Výměna informací

Dalším způsobem vzájemné výpomoci je výměna informací – ta je vždy spojována s konkrétním, jasně stanoveným problémem.

Ludmila: „Když je něco potřeba. Já ne (tj. já nepotřebuju), ale obrátilo se na mě několik sousedů, že vědí, že já ty kontakty jako si zajišťuju, no.“

Výzkumník: „Máte na mysli třeba řemeslníky?“

Ludmila: „Ano, nic jiného. Třeba mi zavolají - nevíš o elektrikáři? Střechy jsme nechali opravovat, tak to všechno přes sousedy jsme si dávali kontakty.“ Ludmila, 74 let.

Může se jednat o konkrétní informace, jak si s daným problémem poradit, anebo se může jednat o kontakt na někoho, kdo aktérovi s problémem pomůže.

Některé problémy jsou aktéři schopni vyřešit bez pomoci zvenčí (mimo lokální komunitu). Zde hrají velkou roli bývalé profese jednotlivých aktérů – pokud někdo pracoval např. jako chemik, dostává se mu otázek od sousedů týkajících se využití různých pesticidů na zahradě, jejich potenciální škodlivosti rostlinám, popřípadě lidem.

Na tento typ problémů postačují kompetence lokálních seniorů, kteří pak nemají zapotřebí kontaktovat odborníka, jenž se danou problematikou momentálně živí. Zároveň o této formě výpomoci lze uvažovat jako o způsobu navázání konverzace – jelikož se nejedná o urgentní problémy, mohou aktéři záležitosti tohoto typu využít jako téma ke konverzaci a v takovém případě není významné pouze řešení jejich konkrétního problému, ale zároveň to, že měli možnost si popovídat.

V situacích, kdy se jedná o urgentní záležitosti nebo záležitosti, na které místní důchodci nemají kapacitu anebo kompetence, je nutné pozvat si odborníka (anebo Libora/Pavla, čímž se budu zabývat v kapitole Služby). Tím se dostávají před otázku, jak získat kontakt na spolehlivého řemeslníka, a tuto otázku většinou řeší přes místní sociální síť.

U předávání kontaktů funguje předávající aktér jako záruka kvality. Informátoři v rozhovorech často formulovali obavy z cizích řemeslníků – buď se jednalo o obavy z toho, že je odborník okrade, či o obavy z toho, že neodvede kvalitní práci, popřípadě, že si za svou službu bude nárokovat příliš vysoký honorář. Proto se ptají svých známých, zda

nemají kontakt na někoho, kdo se jim osvědčil. Pozitivní zkušenost osoby, které důvěřují, je pro ně významná.

To se ukazuje i v případě, že senior nezná žádného aktéra, který by byl schopný mu doporučit důvěryhodného odborníka. V takovéto situaci využívá zdroje informací, jež považuje za důvěryhodné (např. časopis vydávaný místní radnicí).

6.3 Vypůjčování

„... Což je jistě jako moderní záležitost, zvláště teď, když se noviny zdražují, knihy se zdražují a tak dále, tak takovej ten ne vzájemně výměnný obchod, ale prostě, prostě sousedská výpomoc i v této oblasti. Že bez knihoven si lidé vzájemně vypůjčují noviny i knihy.“ Simon, 83 let.

Simon v extraktu prezentuje dva hlavní předměty půjček v Přehradově – knihy a periodika. V průběhu výzkumu se tyto dva artikly ukázaly jako jediné, které si mezi sebou důchodci vypůjčovali.

Významným faktorem pro vypůjčování periodik a knih je tedy dostupnost. O té můžeme uvažovat ve dvou rovinách. Jednak se jedná o dostupnost ve vztahu k mobilitě – ne každý aktér má možnost navštívit knihovnu. Pro lepší představu uvedu, že do nejbližší knihovny musí senior nejprve urazit zhruba jeden kilometr pěšky na autobusovou stanici, a poté dvě zastávky autobusem, což je pro některé seniory příliš náročná cesta. Dále jde o finanční stránku – jak knihy, tak předplatné časopisů vnímají senioři jako zbytečný výdaj.

První rovina se týká především knih, jelikož v případě periodik mají aktéři možnost nechat si je zasílat poštou, zatímco druhá se týká jak periodik, tak knih.

V případě periodik tedy dochází k tomu, že jeden konkrétní aktér si časopis či noviny předplácí a poté, co je dočte, půjčuje je svým známým. Většinou zde fungují dohody, takže aktéři vědí, že až vyjde další vydání jejich oblíbeného časopisu, mohou je do několika dní očekávat. K předání většinou dochází neosobně – majitel vloží časopis do poštovní schránky toho, s nímž je domluven.

Mezi některými aktéry funguje cyklické vyměňování periodik. Tím mám na mysli, že např. aktér A si zakoupí či v rámci předplatného obdrží noviny a poté, co je přečte, je předá aktérovi B, který je po přečtení předá aktérovi C atd. To znamená, že periodika se

nevracejí k původnímu majiteli (k tomuto aspektu se ještě vrátím), ale postupně se v rámci místních sociálních sítí předávají těm aktérům, kteří je ještě nemají přečtená.

U katalogů (např. katalog oblečení Tchibo) je typičtější osobní předání. Vzájemné vypůjčování katalogů se často objevovalo mezi místními aktérkami a bylo spojováno s osobní návštěvou. Zde však nebyl kladen důraz pouze na to, aby si aktér katalog prohlédl, ale katalog fungoval též jako téma ke konverzaci. Aktérka, která katalog přinesla do domácnosti své známé, jí v katalogu ukázala, jaké artikly na ni zapůsobily, a poté vedly konverzaci nad obsahem katalogu (např. komu by se co hodilo, ať už pro sebe nebo pro příbuzné).

Půjčování knih je vždy uskutečňováno osobním předáním. Zatímco u periodik se většinou jedná o časopisy (např. Týden), které nejsou zaměřené na příliš úzké zájmové skupiny, v případě knih hrají zájmy aktéra mnohem důležitější roli. K půjčování tedy dochází spíše tím způsobem, že se senioři navzájem vyptávají, jestli někdo nemá nějakou zajímavou knihu, např. s historickou tematikou (vypůjčování knih s historickou tematikou je typické pro aktéry ze Sítě politického světonázoru). A za to, že jim přítel nabídne knihu, mu taktéž půjčí knihu s podobnou tematikou.

Můžeme též konstatovat, že zatímco u knih se vždy předpokládalo jejich vrácení, u periodik, jak již bylo řečeno, nebyl kladen takový důraz na to, aby se dostala zpět k původnímu majiteli. U periodik se uvažovalo o přečtených časopisech jakožto o bezcenných pro toho, kdo je přečetl. To znamená, že pro seniory je přijatelné nevrátit původnímu majiteli přečtený časopis, ale naopak jej předat dál někomu, kdo jej ještě nečetl, zatímco u knihy by takovýto postup byl vnímán jako nepřijatelný. Periodika jsou tedy vnímána jako něco, co přečtením přichází o svou hodnotu pro aktéra, kdežto kniha si vždy původní hodnotu ponechávala.

6.4 Služby

„Jak už jsem řekl, jeden z mých koníčků je, že ve svém volném čase se věnuju zahrádkaření. No a tak se tomu věnuju a tím pádem to má vliv i na ty vztahy sousedské, že jo, ty sousedé tady máme stejné podmínky v těch řadovkách, všichni mají zahradu, ale nemají k tomu vztah, tak mě požádají o výpomoc.“ Libor, 72 let.

Libor je jedním ze dvou seniorů, kteří na úrovni lokality fungují jako řemeslníci.¹⁷ I když nejsou schopni zastat všechny řemeslnické práce, jako např. malování či tapetování, operují v lokalitě jako amatérští řemeslníci, které si místní mohou zavolat, když potřebují někoho pro jednodušší práce.

Každý z těchto aktérů je na úrovni lokality vnímán jako odborník na jinou problematiku. Zatímco co Libora si většinou lokální senioři zavolají na práci spojenou se zahradou (např. provádění zimního řezu ovocných stromů), Pavel pomáhá s údržbářskými problémy (např. poškozený kohoutek u vodovodní baterie).

Pro Libora je tento stav příznačný – sám se považuje za nadšeného zahrádkáře, a tudíž mu jeho služby umožňují si přivydělat v něčem, v čem se zároveň realizuje. Pro aktéry využívající těchto služeb to zase znamená nižší náklady.

Opět zde hraje významnou roli důvěra – Libor je jedním z důchodců, kterého zde místní znají a nebojí se tedy, že by odvedl nekvalitní práci nebo si účtoval příliš vysoké ceny. Někteří aktéři mu důvěřují natolik, že mu předávají klíče od svých domů nebo alespoň zahrad, a on může práci vykonat i v jejich nepřítomnosti.

Nelze říct, že by všichni aktéři bezvýhradně využívali Liborových nebo Pavlových služeb. Někteří informátoři se sice zmínili, že jsou si vědomi této možnosti, nicméně že již mají své osvědčené odborníky, a tím pádem nepovažují za strategické riskovat s někým novým, když už mají jistotu, že práci dobře odvede odborník X.

6.5 Reciprocita

Velice silný důraz, obzvláště v některých rozhovorech, byl kladen na reciprocitu, na vzájemnost výpomoci jakožto klíčový aspekt pro její utváření.

Informátorka: „Já si cením nejvíc, když jsou féroví.“

Výzkumník: Jak to myslíte?“

Informátorka: „No prostě, když vidím, že ne jenom oni berou, ale taky člověku třeba dovedou pomoci.“ Bára, 66 let.

¹⁷ Druhý senior, Pavel, se mnou nebyl ochotný provést rozhovor a své odmítnutí zdůvodnil tím, že má příliš mnoho práce a ani v rámci zúčastněného pozorování jsem ho nespátřil. V některých rozhovorech byl tento aktér reflektován, nicméně kapitola o službách vychází primárně z Liborova příkladu.

Pokud informátoři mají dojem, že oni jinému aktérovi či aktérům vypomáhají, ale nedostává se jim zpětné vazby, reflektují tento vztah jako jednosměrný. Jednosměrný v tom smyslu, že protistrana jim žádným způsobem neoplácí jejich výpomoc, ale pouze z ní čerpá. Tento přístup vnímají jako záporný (či neférový v Bářině případě). Cítí se být využíváni aktéry, kteří výpomoc neoplácejí – a z tohoto důvodu přestanou výpomoc poskytovat.

O reciprocitě či vzájemnosti můžeme tedy uvažovat jako o jednom z klíčových prvků konstituujících výpomoc. Ta má pro seniory smysl pouze, pokud je opětována (anebo pokud považují důvody, proč není opětována, za adekvátní, jak vysvětlím později).

Příčemž je zajímavé, že forma výpomoci nemusí být z obou stran stejná. Například není nutné, aby aktér, který od svého souseda dostává zeleninu ze zahrady, sousedovi na oplátku taktéž daroval něco ze své vlastní zahrady. Naopak, výpomoc může být poskytnuta na úrovni vypůjčení knihy nebo zalévání květin. Důraz není kladen na formu výpomoci, ale na vzájemnost. Je však důležité, aby oba aktéři vnímali dané gesto či danou formu výpomoci jako adekvátní své vlastní.

Z tohoto důvodu nelze o výpomoci uvažovat pouze jako o způsobu, jakým se vyrovnávat s nízkým příjmem, ale zároveň jako o prvku, který utváří lokální komunity a sbližuje aktéry. Výpomoc není jenom způsob, jakým aktérovi pomoci v tíživé situaci, ale primárně se jedná o přátelské gesto a formu projevení náklonnosti.

Je však třeba podotknout, že důraz je taktéž kladen na podmínky ostatních aktérů. V případě, že má aktér omezenou mobilitu nebo zdravotní problémy a ostatní aktéři jsou s touto skutečností obeznámeni, snižuje se očekávání jakékoliv formy reciprocity. V tomto smyslu je aktér, který není schopen nějakou formou vrátit výpomoc, které se mu dostalo, osvobozen od toho být považován za neférového či využívajícího. Významnou roli hraje i to, jak aktéři reflektují zdravotní stav seniora – jestli ho vnímají natolik nemohoucího, že nemá možnost jim výpomoc vrátit, nebo zda ho vnímají spíše jako někoho líného a zároveň lakomého.

6.6 Soběstačnost

Motiv, který spojoval většinu výpovědí, byla snaha prezentovat obraz sama sebe jakožto soběstačného jedince, kterému se sice občas dostane pomoci, ale jenž hlavně pomáhá těm druhým.

„Nemůžu úplně všechno. Ale nemusím zase, nejsem odkázaný, nikdo, nikdo tady z těch lidí není odkázaný na to, jestli dostane státní podporu o padesátikorunu větší nebo o padesátikorunu menší.“ Vincent, 69 let.

Vincent během rozhovoru označoval lokální důchodce ze „středové“ či „normální“ důchodce. Tím měl na mysli, jak sám vysvětloval, že místní důchodci nejsou sice zámožní, ale jsou nezávislí a soběstační.

Pro informátory byla vlastní nezávislost velice významná. Důvod, proč jsem se rozhodl v kapitole o vzájemné výpomoci zaměřit na soběstačnost, je ten, že právě při reflexi lokální výpomoci informátoři zdůrazňovali, jak „oni“ pomáhají těm druhým. Rozhodně nelze říct, že by zamlčovali, že se jim taktéž dostává výpomoci, ale tato výpomoc byla vždy prezentována v kontrastu k tomu, jak oni sami pomáhají jiným.

O výpomoci můžeme uvažovat jako o procesu, během něhož si aktéři vyměňují role „pomáhajícího“ a „pomoc přijímajícího“:

Pomáhající získává pocit, že je schopný pomáhat jiným, že je užitečný a že je tedy i soběstačný.

Přijímajícímu pomoc se zase dostává ujištění, že je zavztažen do sociálních sítí, které jsou schopné mu pomoci s konkrétním problémem.

V rámci výzkumu se informátoři snažili zdůraznit, že valnou část interakce s jinými seniory tráví v pozici 1, tedy v pozici toho, kdo je schopný obdarovat své sousedy či jim vypomáhat. Utvářeli si tedy vlastní obraz nezávislého seniora, který je zvyklý jiným pomáhat a být užitečný.

Jediné rozhovory, kde snaha být v roli pomáhajícího nebyla přítomna, byly rozhovory se seniory, kteří svůj zdravotní stav reflektovali jakožto špatný, a ve vztahu k tomuto se označovali spíše za ty, kterým se dostává pomoc, za kterou jsou vděční, než za ty, kteří pomáhají druhým. I v těchto rozhovorech se ale informátoři snažili upozornit na

to, že pomoc nepotřebují pro samotnou vlastní existenci, ale že jim výrazně usnadňuje život. Rozhodně však odmítali představu, že by na ní byli závislí.

6.7 Vzájemná výpomoc jako mikroekonomika

Vyvstává otázka, do jaké míry jsou vztahy, které fungují v rámci seniorské vzájemné výpomoci, uchopitelné jako mikroekonomika. Vztahy, jež jsem v této kapitole popsal, fungují na principech, které bychom mohli popsat jako ekonomické – rozhodně je zde jistá reciprocita.

Pro odpověď na tuto otázku jsem se rozhodl využít studie Marcela Mausse, *Esej o daru*. Mauss v ní ukazuje různé formy ekonomického jednání u nativních kultur a jaké sociální vztahy se k tomuto ekonomickému chování vážou. V případě tematiky vzájemné výpomoci je obzvlášť relevantní otázka závazků a obdarovávání.

Mauss prezentuje tři povinnosti spojené s dáváním darů:

- 1) Povinnost dávat dar – jedná se o způsob deklarace, kdy aktér ukazuje, že si může dovolit jiné obdarovávat, jelikož se mu daří „tak dobře“.
- 2) Povinnost přijímat dar – převážně proto, že nepřijetím daru dáváte najevo, že jej buď nejste schopni oplatit, nebo tím projevujete vůči dárci hostilitu.
- 3) Povinnost oplácet dar – tím aktér dává najevo, že si může dovolit nebýt nikomu nic dlužen.¹⁸

Přijetí daru dává příjemci za povinnost dar oplatit. Vzniká tedy mezi aktéry závazek stvrzovaný prostřednictvím vzájemného obdarovávání. Neschopnost dar oplatit naznačuje nerovnost mezi dárcem a příjemcem a Mauss popisuje, jaké implikace tato nerovnost má: pokaždé se jedná o snížení sociálního statusu jednotlivce.

I když se autor zabývá především neevropskými společnostmi, popřípadě evropskými archaickými společnostmi, můžeme tyto povinnosti vnímat i při interpretaci vzájemné výpomoci mezi seniory v Přehradově.

Kladení důrazu na oplacení darů si můžeme všimnout i u seniorů v Přehradově – osoba, která dary pouze přijímá, začne být seniory vnímána jako „neférová“ a to může vést k případnému omezení styku s danou osobou. I když tato povinnost nefunguje tak jako v Maussově studii, kde neschopnost oplatit dar mohlo vést k výraznému snížení sociálního

¹⁸ Mauss, Marcel *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Přeložil Jiří Našinec Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1999, s. 74-84.

statusu, na úrovni Přehradova může dlouhodobé neoplácení darů mít neblahý vliv na aktérovu pověst.

I zde funguje jistá souvztažnost mezi darem a statusem aktéra, jak obdarovaného, tak darujícího. V Maussově studii se aktéři snažili demonstrovat, že si mohou dovolit dát takto hodnotný dar – zde sice tento prvek chybí a hodnota daru není pro seniory klíčová, nicméně zase se snaží zdůraznit, že na darech nejsou závislí, že je nepotřebují a že jsou to většinou oni, kdo obdarovávají.

Přijímání darů lze také vnímat jako určitý závazek, jehož nesplnění se projevuje na aktérově statusu v lokalitě – buď bude vnímán jako závislý, bezradný, nemohoucí, nebo, pokud se ostatní aktéři budou domnívat, že možnost oplatit dar má, ale nevyužívá jí, bude vnímán jako lakomý či neférový. Představa dárce jako toho, komu je osud natolik nakloněn, že si dar může dovolit, je tedy nahrazena představou dárce jako nezávislého seniora.

Je tedy patrná určitá podobnost mezi ekonomickým jednáním, jak ho popisuje Mauss, a vzájemnou výpomocí, se kterou se setkáváme u seniorů v Přehradově, alespoň co se týče utváření závazků a povinnosti dar oplatit. Povinnost dar přijímat se projevuje v specificky jiných kontextech než u Mause.

„Když jsem vstoupil do Lenčina domu, chtěl jsem Lence dát roládu od babičky. Jednalo se o koupenou roládu, zabalenou v obalu z obchodu – podal jsem ji Lence s tím, že jí to posílá babička. Lenka však odmítla, sladké prý nemá ráda. Snažil jsem se ji přesvědčit a navrhoval jsem, a nakonec si ji vzala.“ Terénní poznámky, 15.6. 2012

Lenka týž den později dala roládu své kamarádce Andree, když nás představovala, Andrea má prý sladké ráda. Princip přijímat zde funguje, nicméně je silně ovlivněn ekonomickým uvažováním – senioři chtějí, aby dar nepřišel nazmar. Symbolická hodnota daru je tedy upozaděna na úkor ekonomického využití daru.

V datech se neobjevilo nic, co by naznačovalo povinnost aktérů dar dávat. Jistě, můžeme uvažovat o poskytování jako o způsobu, jak zvyšovat svůj sociální status, nicméně spojitost mezi výpomocí a sociálním statusem není tak přímočará jako v Maussově studii.

Můžeme tedy konstatovat, že i když vzájemná výpomoc funguje na bázi určitých principů, tyto principy jsou značně odlišné od ekonomiky daru. Ano, je zde snaha ze strany aktérů udržovat si mezi sebou rovnost tím, že někomu nezůstávají dlužní a naopak, že více

dávají, než přijímají, ale tento aspekt je upozaděn jinými faktory – například snahou být šetrní jak za sebe, tak za druhé.

7. Aktivita

V následující pasáži se zaměřím na formy sociálních vztahů, které nejsou tematizovány v jiných kapitolách, ale přesto hrají důležitou roli v interakci mezi místními seniory. Pro tyto vztahy je typické, že jsou spjaté s konkrétními aktivitami.

I když lze metodologicky uvažovat o podobnosti mezi těmito fenomény a fenomény popsány v jiných kapitolách – např. prezentace produktů jako forma návštěvy či udržování místní retenční nádrže jakožto způsob mezigenerační interakce. Vzájemná souvztažnost mezi těmito aktivitami a konkrétními formami sociálních vztahů, které v rámci nich existují, je natolik specifická, že jí budu věnovat samostatnou pozornost.

Můžeme tedy říct, že senioři v Přehradově vykonávají několik druhů aktivit, které ovlivňují jejich reflexi sociálních vazeb a vytváří prostor pro jejich konstrukci a realizaci.

7.1 Sport

Na první pohled se jeví, že sport nebude hlavní náplní každodenního života seniorů. Přesto však v několika rozhovorech byl informátory zvýznamňován jako relevantní při formování místních vazeb, a na tyto aspekty se nyní zaměřím.

7.11 Sport jako společenská událost

Jednou ze sportovních aktivit je společné rehabilitační cvičení v místní tělocvičně. Této příležitosti využívají i senioři z okolních čtvrtí, nejenom z Přehradova (pro lepší představu, škola se nachází asi čtvrt kilometru od Přehradova), cvičení tedy není vázáno výhradně na Přehradov.

„To je organizované a koná se to ve zdejší škole, v tělocvičně... je to za úplatu a je to cvičení na... zpevnování tělesné kondice a kloubů hlavně... a cvičitelka, která nám tam předcvičuje, tak my po ní současně ty cviky opakujeme. Jednou za čas po cvičení si jdeme někam sednout. Jo, tady je spousta možností. A tam si o tom povídáme.“ Libor, 72 let.

Libor dále uvádí, že tento typ cvičení většinou navštěvují ženy – sám tuto skutečnost interpretuje tak, že většina mužů v jeho věku je na rozdíl od žen „líná“. Aktérovi nevadí, že je na cvičení jediný muž, gender pro něj nehraje při společném sportování tak významnou roli – významnější je spíš zájem společně cvičit.

Událost má tedy dvě části – jednak společné absolvování lekce a jednak společnou návštěvu kavárny po lekci. Obě části považuje informátor za samozřejmé součásti celé události – bylo by nepřesné uvažovat pouze o lekci, když po lekci následuje návštěva kavárny.

Během cvičení ke konverzování nedochází, to by nebylo vzhledem k náročnosti cvičení možné. Nicméně senioři mají nejenom zájem spolu cvičit, ale zároveň si po cvičení chtějí popovídat, a na to je zvlášť vyhrazen čas v kavárně. Cvičení tedy není jediný důvod, proč aktéři tyto lekce absolvují.

I když ve výpovědi to působí tak, že předmětem konverzace po cvičení je cvičení samotné, Libor jako předmět konverzací v rozhovoru uvedl rovněž rodiny aktérů, popřípadě individuální zážitky a problémy. Setkání tedy probíhají podobným způsobem jako interakce typu společné návštěvy mimo domov, popsané v kapitole Interakce.

7.12 Sport jako mezigenerační aktivita

Zájem o sport může také fungovat jako mezigenerační pojítka, pakliže jej obě generace sdílejí. V Přehradově se tento aspekt projevuje společným užíváním a udržováním ledové plochy v zimě. V lesoparku nedaleko lokality se nachází retenční nádrž. Ta pravidelně zamrzá a tím se utváří příležitost pro její využívání ke sportu – ať už ve formě bruslení či v podobě hokeje.

Aby však bylo led možné neustále využívat, je třeba jej udržovat, shrabávat z něj sněh. Retenční nádrž je poměrně veliká a její údržba by pro jednotlivce znamenala několikahodinovou práci denně. Tento problém řeší aktéři tak, že se na jeho odstranění podílejí – ti, kteří mají zájem nádrž využívat, sněh společně shrabou, a poté na něm bruslí či hrají hokej.

„Já je (tj. aktéry, kteří zrovna shrnují sněh) absolutně neznám, ale on to vidí, a je to člověk, který má stejný úvahy a stejný zájmy... a to se hned pozná, a on se jako přidá k tomu a přijde a my tam třeba tím hrablem hrneme sněh a on si obuje brusle a řekne, já vás

vystřídám. Jo a je to úplně cizí člověk a teď se jako domluvíme a představíme a řekneme si, kdy on příště přijde, aby nás byla jako skupina, když třeba chceme hrát ten hokej jakoby. Ten amatérský.“ Libor, 72 let.

U této činnosti je specifické to, že je mezigenerační. Tedy, že na ní participují jak aktéři mladších generací, tak aktéři starších generací – věk zde nehraje významnou roli, důležitý je zájem využívat zamrzlou retenční nádrž. Jak Libor popisuje, tyto vztahy jsou krátkodobé – ani neví, jak se druzí aktéři jmenují, nicméně v době, kdy je nádrž využitelná k bruslení, se společně domluví na jejím udržování a využívání.

Můžeme tedy uvažovat o krátkodobých mezigeneračních vztazích, centrálně se odvíjejících od zájmu využívat led pro sport. Nedochozí k žádné formální organizaci, aktéři se sami nabídnou, když vidí, že někdo pomáhá nádrž udržovat, a sami mají zájem ji využívat.

7.13 Sport jako způsob navázání kontaktu

Jako příklad, kdy je sport využíván jako prostředek k seznámení se s jinými aktéry, můžeme uvést využívání tenisového kurtu. V Přehradově se vyskytuje několik seniorů, kteří jej pravidelně využívají. Kurt se nachází v lesoparku poblíž Přehradova a je spravován jedním z místních seniorů a mých informátorů, Kristiánem.

Venkovní tenisový kurt je obehnaný vysokou betonovou zdí, zhruba 10cm tlustou. Na jedné stěně se nachází přibitá plastová tabule, ve které jsou základní informace o tenisovém kurtu – je určen převážně pro obyvatele Přehradova a okolních čtvrtí. Je na ní taktéž telefonní číslo na Kristiána a otevírací doby kurtu (vchází se kovovou brankou na obou stranách kurtu). Jak vchod, tak branka jsou vysoké a pochybuji, že by bylo možné se do hřiště dostat, aniž by někdo branku otevřel. Jedna ze zdí je pomalována nějakými graffiti. Uvnitř se nachází dva tenisové kurty se sítí, vyvýšený koš pro rozhodčího a několik laviček po stranách. Terénní poznámky, 15.6.2012.

„A jsem nějak, najednou tam spoustu přátel získal, jedno bylo s tím Petrem, a on mi zavolá nebo prostě on ví, tam se zadáte. U toho inženýra Kristiána, co to správcuje, si zadáte podle toho, že kdy to je volno, že chcete vod osmi v pondělí, v deset máte volno v

úterý, tak v deset, ve čtyři máte ve středu, tak ve čtyři, tak to tam chodí, jo? Když je obsazeno, tak prostě ten den nehrajete.“ František, 73 let.

František, jenž je jedním z mála důchodců, kteří se v lokalitě pohybují teprve několik let – neúčastnil se tedy výstavby Přehradova a není jedním z jeho původních obyvatel – vnímal tenis jako něco, co mu umožnilo proniknout do lokálních vazeb a utvořit si vlastní síť známých.

Z rozhovoru s Františkem bylo patrné, že organizace tenisu probíhá jak formálně, tak neformálně, a záleží na aktérech, jestli využijí možnosti rezervace u Kristiána, nebo jestli na kurt přijdou neohlášení (kurt má otevírací hodiny a není vždy obsazený). Rezervace, popřípadě domluva hraní probíhá výhradně telefonicky. Můžeme uvažovat o dvou způsobech, jak aktéři z Přehradova kurt využívají:

1: Aktéři se domluví s Kristiánem, že v konkrétní dobu budou mít kurt rezervovaný pro sebe. V takovém případě se předpokládá, že budou mít přednost před neohlášenými návštěvníky kurtu.

2: Aktéři, kteří kurt navštíví bez předchozí rezervace.

I když se toto rozdělení může zdát samozřejmé – buď se předem ohlásí, nebo ne, pro výzkum je tato skutečnost významná, jelikož předchozí rezervace je dána právě tím, jaké účely aktér tenisu připisuje. Typ 1 je typický pro aktéry, kteří již partnera na tenis mají a nepovažují za nutné v rámci tenisu navazovat další vztahy. V takovém případě už je pro ně významnější realizace tohoto vztahu, tedy zajištění, že budou moci společně hrát.

Typ 2 je naopak typičtější pro aktéry, kteří nemají partnera pro tenis. Ti naopak navštěvují hřiště v časech, kdy se domnívají, že by zde mohl být někdo, s kým by se mohli seznámit, popřípadě někdo, kdo by si kurt rezervoval a byl ochotný s nimi hrát.

7.14 Sport jako forma sociální seberealizace

Další aspekt, jakým se sport podílí na reflexi sociálních vazeb, je viditelný u Kristiána. Ten jakožto správce zapisuje rezervace, odemyká tenisový kurt a zároveň obstarává základní údržbu typu shrabání spadaného listí či poškození sítě. Sám tuto aktivitu označil jako jednu ze svých hlavních činností – i když je za tuto službu honorován, nejedná se pro něj o příliš vysokou částku a můžeme tedy uvažovat o tom, že správa

lokálního tenisového kurtu je pro něj taktéž možnost společenské seberealizace. Něčím, co mu umožňuje neformálně interagovat s jinými aktéry v lokalitě.

Sportovní aktivity seniorů v Přehradově nemůžeme vnímat pouze jako způsoby, jak se udržovat v kondici, nebo jako projevy celoživotních či nově nabytých zájmů – hrají taktéž významnou roli ve formování a udržování místních vztahů. Důležité není pouze cvičení samotné, ale i to, že se po cvičení společně zajde do kavárny jako v případě rehabilitačního cvičení, nebo to, že se prostřednictvím sportu aktéři seznámí s jinými aktéry.

Samozřejmě můžeme pouze spekulovat o tom, zda je pro aktéry významnější sport jakožto aktivita, anebo sport jakožto platforma pro navázání vztahů. Aktéři ve výpovědích prezentovali sociální vztahy jakožto důsledek společně sdíleného zájmu a můžeme tedy říct, že i když hraje sport roli při formování sociálních vazeb, jejich utváření je spíš vedlejším účinkem zájmu o danou aktivitu než jeho účelem.

7.2 Dovolené

V podkapitole Dovolené bych se chtěl zaměřit na fenomén, který aktéři označovali jako zájezdy, dovolené a výlety. Sociologicky kategorizujeme čas na pracovní dobu, volno a dovolenou¹⁹ – dovolená je tedy vydefinována ve vztahu k pracovní době, a jelikož jsem seniory definoval jako aktéry v postproduktivní etapě života, tak u seniorů tato definice neplatí – dovolená není časový úsek, který se vymezuje proti pracovní době a volnu. V tomto kontextu můžeme uvažovat spíš o dovolené od každodennosti – tedy jakákoliv činnost mimo lokalitu, kterou aktéři vnímají jako dovolenou. Na rozdíl od zájezdů tematizovaných v podkapitole prezentace produktů je pro zájezdy typický delší časový úsek strávený v cílové lokalitě.

Dovolenými bych se chtěl zabývat jednak v rovině utváření nových vztahů v průběhu zájezdu, jednak v rovině společného absolvování zájezdu jakožto způsobu upevňování místních vazeb.

¹⁹ Špičková Barbora Kategorie času v sociologické teorii : diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009. Vedoucí práce: Jiří Šubrt, s. 24 – 26.

7.21 Společná dovolená jako způsob upevňování místních vazeb

Není neobvyklé, že senioři dovolené absolvují společně, buď ve dvojici se sousedkou či kamarádkou, nebo ve větší skupině, například dva manželské páry. V takovém případě uvažují o upevňování lokálních vazeb.

„Nebo s nimi jsme byli párkrát na dovolené, tak se zeptám, kam se chystají a tak dále, a pak přijdou sem a donesou mně materiály, třeba on fotografuje hodně.“ Jana, 80 let.

Tyto skupiny poté tráví většinu dovolené spolu a společně strávený čas je na úrovni lokality sblížuje. Už se nejedná o pouhé sousedy, se kterými si občas pohovořím na ulici, jedná se o známé, se kterými jsme společně strávili X dní mimo lokalitu. Vztah je tedy rozšířen o další dimenzi.

Pokud se známí osvědčí, tedy pokud byla dovolená pro všechny aktéry příjemná a přejí si nadále společně cestovat, pak mají možnost opět domluvit společný zájezd. Navíc společně prožitá dovolená jim poskytuje téma pro konverzaci – mohou reflektovat své zážitky.

V případě Jany je taktéž zajímavé upozornit na skutečnost, že jelikož vzhledem ke svému zdravotnímu stavu už není schopna se svými společníky jezdit na dovolenou, zprostředkovávají jí zážitky pomocí různých předmětů, např. fotografií a suvenýrů. Janini společníci si uvědomují její zájem a i když už společně na dovolené nejezdí, snaží se tento zájem realizovat jinak.

Přítomnost jiné osoby, popřípadě jiných osob na dovolené může seniorovi poskytovat pocit bezpečí – nenachází se v cizím prostředí sám, pokud by se mu něco stalo, ví, že je s ním někdo, na koho se může spolehnout, že poskytne anebo přivolá pomoc. Tento motiv převažuje u dvojic sousedů – senioři spíše preferují jet na dovolenou s někým než sami.

Na druhou stranu společníka na dovolenou informátoři ne vždy vnímali jako někoho, kdo jim dovolenou zpřijemňuje, popřípadě poskytuje pocit většího bezpečí: výhoda dalšího aktéra je situační a seniory nezajímá pouze to, aby s sebou měli někoho - kohokoliv, ale mají poměrně specifické požadavky na toho (ty), s nímž (nimiž) chtějí zájezd absolvovat.

„Byla jsem s jednou sousedkou mladší, ale víte, já jsem radši, když jedu sama a nejsem na nikom závislá. Víte, já jsem takový typ, já jsem schopná se sama o sebe postarat a nebojím se, že se ztratím, víte. Byla jsem soběstačná. Takže jednou nebo dvakrát jsem byla s jednou sousedkou mladší, ale mně to nevyhovovalo, protože jste na někoho vázaný a na jeho zájmy, takže když jsem sama, tak si můžu jít, kam chci.“ Ludmila, 74 let.

Ludmila tedy reflektuje přítomnost další osoby jako zátěž. Už nemá možnost v rámci zájezdu sledovat pouze vlastní zájmy, ale musí se přizpůsobovat zájmům té další osoby. To znamená, že nemůže trávit jednou aktivitou přesně tolik času, kolik by chtěla, jelikož její společnice by stejným způsobem chtěla trávit více, či méně času než ona sama.

Mobilita je taktéž důležitým kritériem. Prožitek ze zájezdu je ohrožen, pokud je rozdíl v mobilitě mezi seniorem a jeho společníkem příliš velký. Vznikají-li situace, kdy je jeho společník podstatně rychlejší než on, nebo je naopak nucen chodit pomalu, aby se mu přizpůsobil, negativně to ovlivňuje prožitek z dovolené.

7.22 Dovolená jako příležitost k navázání nových kontaktů

Dovolené jsou taktéž pro některé seniory příležitostí navázat nové kontakty přímo na místě. Nezřídka se stává, že senioři během zájezdu potkají aktéry, u nichž pocít'ují jistou podobnost – v zahraničí se většinou jedná o stejnou národnost, ale můžeme zde uvažovat i o věku. Z kapitoly Mezigenerační interakce je možné konstatovat, že senioři mají tendenci komunikovat s jinými seniory.

„No to je támhle úplně na druhém konci Prahy, seznámili jsme se na dovolený a na Krétu jsme jeli, jsme pak najednou, najednou se ozval telefon a hele, jedeme na, jedeme na, jedeme na Krétu. Tam se nám to docela líbilo. Nechcete jet? Nechcete jet, s námi jet, jsou tam volná místa. Tak jsme jeli, no. A zase: vyšlo nám to.“ Vincent, 69 let.

Vincent se na jedné dovolené seznámil s jinými aktéry a od té doby spolu několikrát absolvovali tentýž zájezd. Opět zde můžeme hovořit o principu osvědčení – pokud mají senioři pocit, že se jim společnost dalších aktérů osvědčila, podněcuje to jejich zájem s těmito aktéry absolvovat další zájezdy.

Významný je zde nejenom kontakt během dovolené, ale hlavně kontakt po dovolené. Tím dávají aktéři najevo, že mají zájem vztah udržovat i mimo časový úsek zájezdu a vztah se přenesse zpět do obývané lokality – aktéři tedy mezi sebou komunikují telefonicky, popřípadě se navštěvují a ve Vincentově případě opět společně plánují další zájezdy.

„No, to se seznámíte tam, ale jakmile potom přiletíte domů, to pak už je konec. Že bysme se tam moc kamarádili, to ne“ Jitka, 83 let.

Informátoři popisovali, že jejich takto navázané vztahy často skončily neúspěchem – respektive po ukončení dovolené už nebyl takový zájem společně interagovat a ani jedna strana se té druhé neozvala. Podle nich je toto způsobené dvěma faktory:

1) Odkládáním kontaktu – poté, co se aktéři vrátí z dovolené, nepovažují za nutné se ihned ozvat těm, s nimiž na dovolené strávili značnou část času. Postupně se čas uplynulý od zájezdu prodlužuje a senioři reflektují jako nevhodné ozývat se protistraně po několika měsících, zvláště když se protistrana neozvala jim.

2) Absence nutnosti komunikovat. Zatímco faktory, které vedou ke zvýšené komunikaci během zájezdu, např. národnost, jsou na úrovni zájezdu adekvátní – tedy v zahraničí, kde většinu aktérů kolem tvoří cizinci, je příslušnost k České republice něco, co aktéry sbližuje, po návratu tento faktor ztrácí svůj původní význam a už není nutné vztah nadále udržovat.

7.23 Dovolená jako způsob hodnocení místních vazeb

O dovolené jsem uvažoval taktéž jako o způsobu hodnocení místních sociálních vazeb. Ptal jsem se informátorů, jak vnímají svůj postoj k zájezdům ve vztahu k budoucnosti. Zda mají ještě nějaké plány, které by rádi realizovali, či zda již nemají zájem někam cestovat.

„Až Vám bude 84, tak si takový ty chutě na nějaký častý cestování přejdou.“ Jiří, 86 let.

Ve většině případů jsem se setkal s odpovědí, že aktér již žádné dovolené neplánuje, buď ze zdravotních důvodů, nebo kvůli demografickým faktorům – přítomnosti

vnoučat apod. Jiří to shrnuje s tím, že na dovolenou nemá chuť – je to pro něj v jeho věku příliš náročná záležitost a preferuje možnost fungovat v domácím prostředí, kde si může podle potřeby odpočinout a má víceméně všechny potřebné služby poblíž.

„Tady je nějaký klub důchodců a oni dělají nějaké akce. Já se tam snad zeptám. Tak po Čechách a třeba o víkendu nějaké špacíry nebo tak něco. Já se tam snad půjdu podívat, jak to tam vypadá, jestli člověk bude mezi nimi...víte, jestli by se tam člověk s někým seznámil na takovýhle ty akce, protože nemám nikoho. Mám na objížďení autem, ale nemám, abychom mohli obejít třeba 5 km někde.“ Andrea, 75 let.

S protipólem tohoto postoje jsem se setkal u Andrey. Andrea naopak má zájem absolvovat ještě další zájezd a chtěla by poznat někoho, s kým by tento zájezd mohla realizovat. Jelikož je vdova a většina jejích místních přátel spíš sdílí Jirkův postoj, plánuje se obrátit na jedno z místních seniorských sdružení, které by jí mohlo poskytnout možnost seznámit se s někým, kdo se nachází ve stejné situaci jako ona. Důležité je, že nechce zájezd absolvovat sama.

Její výpověď je zároveň zhodnocením sociálních vazeb v Přehradově – podle Andrey jí zde chybí někdo, s kým by své plány mohla realizovat, tyto vazby tedy nejsou plně schopné seniorovi zajistit společníka na cestu. Zároveň je zde kladen důraz na podmínku přítomnosti partnera pro absolvování zájezdu.

V tomto kontextu nám informátoři vypovídají o tom, jak jsou lokální sociální vazby dostačující k tomu, aby jim umožnily realizovat jejich zájmy, alespoň ty zájmy, které vyžadují interakci s jinými aktéry. Taktéž mohou fungovat jako faktor při reflexi vlastní situace, jak jsme viděli u Jiřího.

7.3 Presentace produktů

Třetí aktivitou, v jejímž rámci se realizují sociální vazby, je prezentace produktů - tím mám na mysli buď představování produktů v domácnosti aktérů, většinou větší skupině místních, anebo zájezdy za účelem představování produktů v nějaké mimopražské lokalitě.

I když by se teoreticky dalo o prvním typu uvažovat jako o formě návštěvy, zatímco o tom druhém jako o formě zájezdu, vztahy etablované v rámci těchto činností jsou natolik specifické, že se jimi budu zabývat zvlášť.

7.31 Zprostředkovávání služeb a produktů

„Nebo teďko tady mám známou, která mě chodí masírovat, takže se mi tady schází asi pět ženských. Ona za mnou jede až z Plzně, takže to, co jí zaplatím, má jen na benzín, tak já se snažím, aby jednou do měsíce tady ty ženy, co mají zájem si namasírovat hřbet nebo nohy, byly, aby se jí to vyplatilo.“ Andrea, 75 let.

Zprostředkování služeb a produktů je forma interakce, při které aktéři využívají svých konexí k tomu, aby nabídli známým na úrovni lokality služby, popřípadě produkty, ke kterým mají přístup.

Někteří senioři v Přehradově mají kontakty na firmy či na poskytovatele služeb, které získali v průběhu svého produktivního života, ať už z pracovního okruhu přátel či v jiných kruzích. Jednou za delší dobu, např. jednou za dva měsíce, se aktér s danou firmou domluví, že bude své produkty představovat u nich v domácnosti.

Představovat produkty pouze jednomu klientovi by se však firmě nevyplatilo a senioři jsou nabádáni k tomu, aby si přizvali několik svých známých na návštěvu. Jedná se tedy o jakási setkání, během nichž jsou příchozí pohoštěni a jsou jim ukazovány různé produkty, či jak si můžeme povšimnout v Andreině případě, už je předem domluvené, že si aktérky službu (svou masáž) zaplatí.

Zprostředkování služeb a produktů je tedy specifickou formou návštěvy – aktéři se domluví na datu, kdy se všichni sejdou v domácnosti jednoho z nich, a po prezentaci produktu, popřípadě po odkoupení prezentovaného produktu, má setkání podobu návštěvy, kdy senioři mezi sebou sdílejí informace o své rodině, o politice nebo o svých zájmech.

Tato aktivita je tedy pro seniory výhodná v několika rovinách. Za prvé, vytváří příležitost pro větší návštěvu a tím poskytuje prostor pro realizaci sociálních vazeb skrze interakci. Aktéři neorganizují návštěvy „jen tak“, návštěva musí mít opodstatnění, alespoň pokud se jedná o návštěvu několika přátel najednou (viz kap. 5).

Za druhé, aktivita je výhodná pro seniory, kterým jsou produkty prezentovány, jelikož prezentovaný produkt nebo služba může být podnětem pro konverzaci – jestli je

využívání těchto služeb pro kupce cenově výhodné je diskutabilní já jsem se touto tematikou v rámci výzkumu nezabýval.

Za třetí, zprostředkovatel a hostitel těchto večírků je pravidelně firmou odměňován. Odměny, které senioři za zprostředkování prezentace dostávají, nejsou finanční – většinou se jedná o nějaký dárek typu hodinek nebo slevy na konkrétní produkty.

Můžeme taktéž uvažovat o tom, že tento typ návštěv dává aktérům možnost seznámit se s přáteli hostitele a tím navázat nové vztahy. Například Andrea na večírku tohoto typu potkala jednu ze svých dlouhodobých kamarádek.

7.32 Prezentační zájezdy

Prezentační zájezdy jsou zájezdy organizované firmami, cílené reklamní akce, nabízející výměnou za absolvování prezentace o daném produktu oběd zdarma a návštěvu nebo exkurzi v nějaké historicky významné lokalitě.

„Jsme jeli jednou do Německa...od desíti do čtyřech dokážou mlet. Předvádět ty stroje, ozařování, léčení... no, jídlo vám dají, řízek, ale i do toho furt melou. Nesmíte se ani podívat z okna, někdo řekl, že prší, a už mu říkali, jak posloucháte, zajímáte se, co je venku, když tady máte...“ Lenka, 77 let.

Průběh prezentačních zájezdů je následující – aktéři obdrží pozvánku, která je většinou pro dvě osoby. Pozvaný se domluví se známým či přítelem a pozvání potvrdí. Na pozvánce je většinou slib exkurze či výletu zdarma či za symbolický poplatek. Poté jim jsou zaslány doplňující informace a poblíž Přehradova je vyzvedne autobus, který je spolu s dalšími seniory odveze na slíbené místo, kde jsou jim prezentovány produkty firmy, která zájezd organizovala – je vyvíjena určitá snaha, aby si senioři produkt koupili. Senioři dostanou oběd a na závěr dojde ke slíbené exkurzi. Ta zpravidla trvá podstatně kratší dobu než prezentace produktů, a potom autobus odveze seniory zpět do Prahy.

Tento typ zájezdů zhodnotili aktéři výhradně negativně. Vzniká tedy otázka, proč zájezdy absolvují. Podle mého názoru nejsou prodejní zájezdy pro seniory významné proto, že by měli zájem o prezentované produkty, nebo proto, že by se chtěli zadarmo najíst, ale proto, že na těchto zájezdech mají možnost poznat jiné seniory, popřípadě se jedná o výhodný způsob, jak někam cestovat s přáteli.

Výhodný v tom smyslu, že se senioři nemusejí zatěžovat organizačními záležitostmi výletu, jako je doprava, strava, místo odpočinku, program atp., ale že tyto aspekty zájezdu jsou připraveny za ně. Aktéři poté pouze uvažují o tom, zda je tato výhoda dostatečná kompenzace za čas strávený posloucháním prezentací o produktech.

V médiích je fenomén takovýchto zájezdů často prezentován jako strategický způsob zneužívání seniorů a tento mediální obraz aktéři taktéž často brali v potaz. Informátoři používali fráze typu „je to podfuk“ a reflektovali zájezdy jako nepříjemné, popřípadě zmiňovali, že někde zaslechli, že v některých případech ani nemá obecnost, kterému je produkt prezentován, možnost opustit místnost, eventuálně že k prezentaci trvá příliš dlouho (např. pětihodinová prezentace hrnců).

Nemůžeme však o prezentaci produktů uvažovat čistě jako o negativním fenoménu – senioři vyhodnocují výhody a nevýhody takového zájezdu a v některých situacích se rozhodnou, že nepříjemné poslouchání informací o produktech jim stojí za možnost se seznámit s jinými seniory, popřípadě za možnost vyrazit si na výlet s přáteli. Prezentační zájezdy tedy vytvářejí specifickou platformu pro interakci mezi seniory a ti této možnosti v řadě případů využijí i přes jinak nepříjemné zkušenosti se zájezdem.

Společník navíc může pro seniora znamenat i záruku bezpečí – nenachází se sám v neznámém prostředí a není nucen vyslechnout informace o různých produktech, ale má někoho, s kým může tento zážitek sdílet, a někoho, na koho se může spolehnout.

8. Mezigenerační interakce

Informátorka: „... prostě to je jiná generace, a my jsme byli zvyklí mít všechno akorát, no ti mladí dneska zase tak na to nejsou, na ten pořádek a na věci.“

Výzkumník: „Přijde Vám, že je tam nepořádek?“

Informátor: „Ale to nejde říct, je to jiným stylem vedený než to, a je nám trapný jim říkat, za nás tohle tady nebylo, neměl bys, prostě ať si to dělají, ono to nějak běží s nima taky, že jo.“

Manželé Jaroslav (86 let) a Jaroslava (83 let).

V rozhovorech se v několika případech objevilo rozlišení mezi mladší a starší generací obývajících řadové domky v Přehradově. Ačkoliv se tato práce zabývá primárně interakcí mezi seniory, i interakce s jinými věkovými skupinami hraje pro aktéry významnou roli, je třeba jí tedy věnovat adekvátní pozornost. V následující pasáži se hodlám zabývat tím, co senioři vnímají jako významotvorné pro rozlišování mezi generacemi – čili podle jakých faktorů uvažují o některých aktérech jako o „mladých“, jakým způsobem senioři žijící v Přehradově reflektují interakci s jinými věkovými skupinami, jak tato interakce probíhá a jaké interpretace tento průběh nabízí.

8.1 Vnímání rozdílnosti

Nejprve je nutné identifikovat, na základě jakých atributů vůbec senioři rozlišují mezi svou generací a tou mladší. V rozhovorech se vyskytlo několik způsobů, kterými je možné tento rozdíl reflektovat.

„Ten rozdíl spočívá v tom, že na té naší straně jsou lidé, kteří pracovní své vrcholné období, vrcholné období svého života prožili před listopadem.“ Simon, 83 let.

Z této výpovědi je patrné, že informátor vnímá konkrétní historickou událost jako klíčovou pro utváření hranic mezi starší a mladší generací. Informátor považuje dobu před listopadem 1989 za rozdílnou při utváření postojů oproti době, která následovala po ní.

Takovéto rozlišení je typické pro důchodce, kteří jsou součástí Sítě politického světonázoru. Funguje zde představa, že aktéři, kteří prožili převážnou část svého produktivního života za socialismu, jsou naprosto jiný typ člověka než aktéři, kteří byli profesně aktivní za jiných podmínek. Mají tedy jiné zkušenosti, jiné postoje, což vytváří bariéru při komunikaci.

Jak jsem již zmínil v kapitole věnující se Síti politického světového názoru, politická příslušnost je klíčovou charakteristikou a faktorem sebeidentifikace této sítě. Tato skutečnost se odráží i na způsobu, jakým její členové rozlišují mezi starší a mladší generací.

„Dneska já už vim, že jsem někam došel, dál už sem se nedostal, už jdu pomaloučku, pomaloučku, pomaloučku dolu. A já se snažím nejít dolu rychle, já se snažím jít dolů pomalu, abych umřel v klidu.“ Vincent, 69 let.

Vincent taktéž klade ve své výpovědi důraz na produktivní etapu života jako na faktor určující kategorizaci mezi mladší a starší generací. V této výpovědi však není jakožto milníku mezi generacemi přisuzován takový význam konkrétní historické události, ale spíše etapě profesní aktivity. Život je vnímán jako lineární příběh, který má určité body, a jedním z těchto bodů je jakýsi společenský vrchol, během něhož se aktér ocitá v nejvyšším společenském postavení v rámci svého života. Od tohoto bodu se odvíjí kategorizace „mladí“ a „staří“. Zatímco mladí aktéři se nacházejí před tímto bodem nebo na něm, starší aktéři už tento bod ve svém společenském životě prožili.

8.2 Interakce mezi generacemi

Senioři se ve svých výpovědích zaměřovali především na interakci s jinými seniory, nicméně v každém rozhovoru nějakým způsobem figurovala mezigenerační interakce, ať už v konkrétních případech, nebo v celkovém zhodnocení jejího průběhu.

Informátor: „Tady jsou nějakí mladí, víte... a to je jiná generace. Ti nejsou nějak schopní komunikace, anebo mají pocit, že když budou s někým komunikovat, tak že se k něčemu zavazují... a jsou to mladí lidé a já jsem předpokládal... ale bohužel mě zklamali.“

Výzkumník: „A ti mladí sousedé vás zklamali, protože máme pocit, že jsou pro sebe, nebo...“

Informátor: „Oni se ani neumějí tak nějak chovat... člověk aby je naučil zdravit... to už se mi podařilo. To jsou takové elementární záležitosti.“ Saul, 75 let

Několik informátorů uvedlo neschopnost či nezájem mladší generace zdravít jako hlavní důvod omezené mezigenerační komunikace. V uvedeném příkladu si můžeme všimnout, že informátor spojuje nezdravení s nízkou komunikativností, a tu celkově spojuje s mladší generací. Mladší generace se od té starší liší menší schopností interagovat a to se projevuje v tom, že nezdraví. Tuto vlastnost nespojuje aktér pouze s konkrétním sousedem, ale vnímá ji jako charakteristiku, která spojuje celou mladší generaci.

V kapitole o interakci jsem nastínil, jaký význam mají pro seniory neformální setkání na ulici či ve veřejném prostranství – tyto rozhovory jsou vždy iniciovány pozdravem, který zde funguje jako verbální projev žádosti o interakci či souhlasu s ní. Proto není náhoda, že v situacích, kdy nedochází k pozdravu, vnímají senioři tuto skutečnost jako něco, co komunikaci brání. Poté dochází k interpretacím typu, že daná skupina aktérů není komunikativní.

Ačkoliv nemám k dispozici data, která by vypovídala o komunikativnosti mladší generace, domnívám se, že je na místě otázka, do jaké míry je tato koncepce způsobena tím, že aktéři připisují různým typům interakce různé významy. Nicméně pro seniory je neformální interakce založená na krátkých setkáních převažující forma interakce.

„No ona (Andrea) taky nemá jinou... prostě ti sousedi nemají potřebu se s někým stýkat a ona ráda povídá, je taková společenská.“ Lenka, 77 let.

V tomto citátu reaguje informátorka na otázku, jak se seznámila s jednou ze svých nejlepších kamarádek. Je však relevantní pro téma mezigenerační interakce, jelikož Andrea, kamarádka, kterou zmiňuje, je obklopena primárně sousedy o generaci mladšími. Ti podle informátorky nemají potřebu se stýkat s jinými aktéry v lokalitě, na rozdíl od seniorů, kteří tuto potřebu mají.

Zde vidíme, že při selekci partnera pro interakci nepředstavuje významnou okolnost fakt, ke které generaci aktér patří, ale to, jak je ochoten komunikovat, alespoň v tomto případě. Mladší generace je podle Lenky na rozdíl od Andrey nekomunikativní a uzavřená.

Mezigenerační interakci v Přehradově však nelze vnímat pouze jako případ selhání komunikace, kdy obě strany interagují minimálně, ať už kvůli nezájmu či kvůli rozdílným významům. Senioři se sami vymezují proti představě, že by se záměrně distancovali od mladších generací, a v rozhovorech často zmiňovali, že jsou buď na práci s mladšími zvyklí, nebo že naopak preferují spolupráci s mladšími aktéry.

Ne všechny pokusy o mezigenerační interakci končí selháním. Vzájemná výpomoc na úrovni lokality rozhodně není omezoována pouze na seniory – dochází k situacím, kdy mladší generace vypomáhají těm starším.

„Ano, tady. Co tady bydlíme spolu, pak ještě rodina Tokova, to jsou lidi, kteří, když mě vidí, tak mně, třeba mně odvezou popelnici na místo, a takové věci si tady pomáháme.“
Jana, 80 let.

Jana uvádí situaci, kdy jí mladší rodina vypomáhá – sama má zdravotní potíže a značně omezenou mobilitu. Pro lepší představu uvádím, že odvozem popelnice na místo má aktérka na mysli, že jí rodina Tokova popelnici přenáší mezi vchodem do domu (aby Jana nemusela chodit daleko s odpadem) a místem na okraji předzahrádky, odkud se odpadky odvázejí. Máme zde konkrétní případ mezigenerační sousedské výpomoci. V kapitole týkající se sousedské výpomoci jsem nastínil význam reciprocitu při vzájemné výpomoci – v tomto případě je výpomoc však jednostranná. Aktérka sama nemá možnost sousedům jejich pomoc oplatit, především proto, že kvůli zdravotním problémům zřídka opouští bydliště.

8.3 Reflexe mezigenerační interakce

Můžeme konstatovat, že senioři utvářejí kategorie „mladí“ a „staří“ převážně na základě toho, zda se konkrétní aktér zrovna nachází v produktivním věku, popřípadě na základě časového úseku, během něhož se v produktivním věku nacházel. Sami si uvědomují, že se nacházejí v postproduktivním věku, na rozdíl od generací, které označují jako „mladší“, jež se nacházejí ve věku produktivním.

Je zajímavé, že žádný informátor neuvedl jiné významné demografické faktory, např. přítomnost vnoučat, jako něco, co odlišuje starší generaci od té mladší. Tyto faktory tedy nejspíš nejsou relevantní při reflexi nad tím, do jaké generace konkrétní aktér patří. Zároveň nebyly uvedeny žádné věkové faktory typu „každý pod 50 let věku je mladý“ – i když žádný z aktérů neverbalizoval své názory na problematiku mezigeneračních vztahů v tomto smyslu, věk hraje implicitní roli například při rozlišení, kterého využívali aktéři ze Sítě politického světonázoru.

Přestože nedochází k izolaci či segregaci ze strany seniorů vůči mladším generacím, je patrné, že rozdíly mezi generacemi jsou silně vnímány a vzájemnou interakci ovlivňují. Pro důchodce mají mladší generace jiné postoje a jiné chování, a i když se nutně nevymezují vůči těmto postojům a jednání, reflektují je jako jiné.

Dochází zde k utváření obrazu „my“ a „oni“ a pro skupinu „oni“ je typická její jinakost, což vede k rozdílnému způsobu vnímání interakce s tou druhou skupinou – oni jsou jiní, je tedy jasné, že se s nimi jedná jinak než s námi.

Na závěr bych dodal, že uchopit problematiku mezigeneračních vztahů v rámci výzkumu je problematické, jelikož výzkum byl zaměřen primárně na jednu generační skupinu, a tudíž nebyly uskutečněny žádné rozhovory s aktéry z mladších generací. Proto nemám k dispozici data, která by vypovídala o mezigenerační interakci z jejich perspektivy, ale pouze data vypovídající o tom, jak je mezigenerační interakce popisována a reflektována seniory. Bylo by tedy přesnější tuto kapitolu vnímat spíš jako „mezigenerační interakci očima seniorů“ než jako „mezigenerační interakci“.

9. Závěr

Práce je výstupem z výzkumu sociálních vazeb aktérů v postproduktivním věku obývajících pražskou lokalitu Přehradov. Jelikož cílem výzkumu bylo etnografii sociálních vazeb, tedy porozumět sociálním vazbám v co nejširší škále kontextů, byly zvoleny kvalitativní strategie sběru dat: polostrukturované rozhovory a cílené pozorování, jak zúčastněné tak nezúčastněné.

Jednalo se o tříměsíční vstup do terénu, během kterého jsem vedle výše uvedeného pozorování lokality pracoval s 19 informátory, se kterými jsem uskutečnil 15 rozhovorů. Jako data jsem měl k dispozici transkripty rozhovorů a terénní poznámky.

Výzkumné otázky byly formulovány následovně:

- 1) jakým způsobem důchodci utvářejí sociální vazby?
- 2) jak jsou tyto vazby realizovány?
- 3) jaké typy interakce vytvářejí?
- 4) jaké strategie považují senioři za nejdůležitější při konceptualizaci a konstrukci těchto vazeb?

Ukázalo se, že pro sociální vazby seniorů v Přehradově jsou nejvýznamnější sociální sítě – v terénu jsem identifikoval dvě sociální sítě: Janinu síť, sociální síť utvořenou na základě společně vykonávané výdělečné činnosti, a Síť politického světónázoru, utvořenou na základě společně sdílených politických preferencí. Tyto sociální sítě silně ovlivňovaly, s jakými aktéry informátor interagoval, a i když ne každý informátor byl do sítí zavtažen, všichni informátoři se k nim nějakým způsobem vztahovali.

Richard Setterstain a Molly Trautenová popisovali schopnost angažovat se v sociálních sítích jako klíčovou pro adaptaci seniorů na stáří.²⁰ S touto představou se ve výzkumu do značné míry shodujeme – zavtaženost do lokálních sociálních sítí seniorům usnadňovala utváření sociálních vazeb a umožňovala jim se sociálně realizovat. Přesto nemůžeme uvažovat o sociálních sítích jako o nezbytné podmínce utváření sociálních vazeb. Na úrovni lokality se vyskytovalo několik seniorů, kteří se neangažovali v rámci těchto dvou sociálních sítí, ale přesto byli schopni utvářet sociální vazby.

²⁰ Setterstain, Richard A. Jr., Trauten, Molly E. The New Terrain of Old Age: Hallmarks, Freedoms and Risks. In Sherri W. Sussman, Julia Rossen *Handbook of Theories of Ageing*. 2. vyd. New York : Springer Publishing Company, 2009, s. 466-469.

Jakým způsobem senioři realizovali sociální vazby se ukázalo primárně na základě interakce, jejíž analýza mi umožnila pochopit povahu sociálních vztahů mezi seniory. Je patrné, že aktéři dávají přednost přímé interakci, především ve veřejném prostoru. K interakci v soukromém prostoru docházelo jen tehdy, když se aktéři znali natolik důvěrně, že považovali za adekvátní vstoupit do soukromého prostoru toho druhého. I zde však návštěvu vnímali jako narušení soukromého prostoru hostitele a snažili se toto narušení minimalizovat.

Zprostředkovaná interakce byla využívána spíše jako doplňující forma interakce k té přímé, v situacích, kdy bylo třeba něco dojednat k přímé interakci nebo v situacích, kdy přímá interakce nebyla možná.

U interakce byla zvlášť důležitá neformálnost – senioři nechtěli, aby interakce byla nějakým způsobem organizována. V takovém případě by ji vnímali jako vynucenou, umělou a narušenou a z tohoto důvodu nejčastěji praktikovali interakci v podobě náhodných setkání na ulici.

Další forma realizace sociálních sítí byla vzájemná výpomoc. Senioři se velmi často navzájem obdarovávali, poskytovali si rady a pomáhali si i poskytováním různých služeb. Docházelo k vypůjčování knih a periodik.

Vzájemná výpomoc byla taktéž důležitá při utváření obrazu těch druhých. Pokud důchodci začali vnímat, že nějaký aktér pouze přijímá výpomoc, ale sám neprojevuje zájem ji oplatit, začali ho vnímat i jako někoho, kdo pouze bere, ale nedává, jako osobu neférovou. V takovém případě ztráceli zájem s ním udržovat vztah.

U vzájemné výpomoci hrál roli princip soběstačnosti – senioři se snažili, aby v rámci sebe prezentace působili jako soběstační aktéři, kteří většinou pomoc spíše poskytují, než přijímají, a pokud ji přijímají, rozhodně to není něco, na čem by byli závislí.

Jako strategii seniorské sebereflexe považují Setterstain a Trautenová schopnost vyhýbat se pevné představě sebe sama, ale být schopen o sobě uvažovat v různých kontextech a experimentovat s jinými pojetími sama sebe.²¹ Tuto strategii jsem v terénu nenašel – naopak, senioři kladli důraz na konzistentní obraz sebe sama, většinou jako toho normálního, nezávislého a konzistentního aktéra.²² Nevyplývalo, že by takováto skutečnost

²¹ Setterstain, Richard A. Jr., Trauten, Molly E. *The New Terrain of Old Age: Hallmarks, Freedoms and Risks*. In Sherri W. Sussman, Julia Rossen *Handbook of Theories of Ageing*. 2. vyd. New York : Springer Publishing Company, 2009, s. 466-469.

²² Ne však ve všech případech. V jednom rozhovoru zase naopak aktérka prezentovala sama sebe jako oběť životních událostí, někoho, kdo se celý život vyrovnává s nepřízní osudu.

nějakým způsobem zásadně ztěžovala seniorům adaptaci na stáří, spíše se jevílo, že např. skrze obraz nezávislosti si utvářejí představu vlastní integrity.

Třetí forma realizace sociálních vazeb byly společně vykonávané aktivity. Ty se projevíly jako relevantní pro sociální vazby ve třech rovinách:

- 1) Umožňovaly seniorům navazovat kontakt s jinými aktéry prostřednictvím společně sdíleného zájmu, tedy relativně nezávisle na sociálních sítích.
- 2) Upevňovaly místní sociální sítě tím, že spolu aktéři interagovali i prostřednictvím společně vykonávaných aktivit.
- 3) Ukazovaly vztah aktéra a lokálních sociálních sítí, respektive jestli jsou místní sítě schopné umožnit svým členům realizaci na úrovni aktivit.

Senioři společně absolvovali dovolené, někteří dokonce sportovali a tyto společné akce ovlivňovaly, s kým upevňovali sociální vztahy. Zde Setterstain a Trautenová zároveň popisují jako významné, aby senioři byli schopni plánovat a uskutečňovat realistické cíle, ve výzkumu se potvrzuje, že je pro seniory významné uplatňovat své zájmy a že tyto zájmy jim mohou pomoci proniknout do místních sítí či upevnit vztahy s jinými seniory.

Na závěr jsem se ve výzkumu zabýval tím, jaké jsou specifčnosti mezigenerační interakce. Z výzkumu je patrné, že důchodci dávají přednost interakci především s aktéry, které vnímají jako příslušníky své vlastní generace, přičemž generace je většinou konstruovaná na základě principů, které popisuje Dana Sýkorová v článku *Senioři a význam generace*, hlavně historického principu – využití nějaké historické události jako mezníku (jednalo se o rok 1989) a věkového konceptu – tedy utváření obrazů „my“ a „oni“.²³ Rodinný princip, tedy demografické faktory typu přítomnost vnoučat, byl upozaděn druhým a dvěma principy.

I když dochází k mezigenerační interakci mezi důchodci a mladšími generacemi, tato interakce je v podstatě neobvyklá. Senioři konstruují stereotypní obrazy o mladší generaci a považují ji za nekomunikativní, a proto spíše interagují se svou vlastní generací.

Podle socioemocionální selektivní teorie je typické, že jak seniorům ubývají síly, jsou nuceni omezovat množství sociálních vazeb, které utvářejí. V rámci omezeného množství vazeb dávají přednost vazbám s aktéry stejné generace či stejného pohlaví.²⁴

V Přehradově senioři nereflektovali nedostatek mezigenerační interakce jako něco zapříčiněno tím, že nemají dostatek sil komunikovat s velkým množstvím aktérů. Naopak,

²³ Dana Sýkorová *Senioři a význam generace*. In Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1–2 / 2007. s. 131–154.

²⁴ Hooyman, Nancy R., Kiyak, H. Asuman *Social Gerontology*. Boston: Pearson Education, 2011, s. 339–393.

prezentovali sami sebe jako komunikativní a aktivní. To, co jim znesnadňovalo komunikaci bylo podle jejich reflexe nezájem mladších generací interagovat.

Vliv genderu²⁵ se při formování sociálních vztahů důchodců v Přehradově neukázal jako dominantní. V Síti politického světového názoru byl naprosto upozaděn ve prospěch sdíleného politického názoru, zatímco pro Janinu síť bylo významnější, že se aktéři společně setkávali během pronajímání turistům, a tyto vazby měli zájem udržovat.

Omezený přístup k sociálním sítím

„Bohužel já znám takový lidi, kteří žijou skutečně jenom pro sebe, s nikým se nestýkají a takový život je hrozně prázdný a plochý. Že jsou jenom na peníze nebo na takový věci, co o nich vím nebo tak si myslím, že prostě není hezký... není to hezký život.“
Karolína, 72 let.

Jelikož jako strategie výběru informátorů byla využita metoda sněhové koule, informátoři, ke kterým jsem se v rámci výzkumu dostal, byli vždy nějakým způsobem zavztaženi do lokálních sociálních sítí. Výzkum se nezabývá těmi informátory, kteří se nacházejí stranou těchto dvou sítí, v jiných sociálních sítích popřípadě v izolaci.

K takovýmto informátorům jsem neměl přístup, jelikož jsem o nich nevěděl, respektive nebyli by mi doporučeni již využitými informátory a já jsem potřeboval pro vyjednání rozhovoru se zaštitovat jmény místních. Přitom není nezbytně nutné, aby se jednalo o záměrnou marginalizaci – informátoři s daným aktérem nemají žádné zkušenosti, popřípadě pouze minimální zkušenosti, a tudíž jej nedoporučili s tím, že se nedomnívají, že daný aktér bude vědět něco, co je pro mne relevantního, anebo je v dané situaci ani nenapadne reflektovat pozici daného aktéra.²⁶

Vzniká tedy otázka, co ti senioři, kteří nejsou zavztaženi do lokálních vazeb? Participují na sociálních sítích, které se v rámci výzkumu neobjevily? Dochází z jejich strany k náhradě lokálních vazeb vazbami rodinnými? Nebo jsou izolováni, bez přístupu k jakékoliv, ať už sousedské nebo přátelské interakci a výpomoci? Na tuto otázku výzkum bohužel neodpovídá – bylo by nutné zvolit jiné metody, což je možné téma pro jiný výzkum.

²⁵ V textu používají autoři termín sex, ve smyslu pohlaví. V etnografii se spíše používá termín gender, jako sociálně konstruovaný aspekt pohlaví.

²⁶ Josef Kandert *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum 2004. s.194-217.

Bibliografie

- ABU GHOSH, Yasar, GRYGAR, Jakub, SKOVAJASA, Marek. Zaostřeno na etnografický výzkum. Úvodem k monotematickému číslu „Sociální antropologie v postsocialismu“. Sociologický časopis. Praha, 2007, roč. 43, č.1
- GEERTZ, Clifford. *Interpretace kultur*. Přeložili Hana Červinková, Václav Hubinger a Hedvika Humlíčková. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2000
- HOOYMAN, Nancy R., KIYAK, H. Asuman. *Social Gerontology*. Boston: Pearson Education, 2011
- JONES, D.J. (2006): Na cestě k domorodé antropologii. *Biograf* (39): 29 odst. Dostupné na adrese
<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=3904>
- KANDERT, Josef. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum, 2004
- MAUSS, Marcel. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Přeložil Jiří Našinec. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1999
- SCOTT, John. *Social Network Analysis: A Handbook*. Londýn: SAGE Publications, 1991
- SETTERSTAIN, Richard A. Jr., TRAUTEN, Molly E. The New Terrain of Old Age: Hallmarks, Freedoms and Risks. In: Sussman, Sherri W., Rossen, Julia *Handbook of Theories of Ageing*. 2. vyd. New York: Springer Publishing Company, 2009
- SÝKOROVÁ, Dana. Senioři a význam generace. In: *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1–2 / 2007
- ŠPIČKOVÁ, Barbora. Kategorie času v sociologické teorii: diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009. Vedoucí práce: Jiří Šubrt

TEMELOVÁ, Jana, DVOŘÁKOVÁ, Nina, SLEZÁKOVÁ, Alena. Rezidenční spokojenost seniorů v proměňujících se čtvrtích Prahy. In: *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 3/2010